بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم: دولتي بودیجه

څانګه: بانکداری، محاسبه او تجارت اقتصاد

مولف: محمدشاه رویایی

ژباړن: نورالله حقمل

د څار کمېټه:

- محمد آصف ننګ د تخنیکي او مسلکي زده کړو معین
- دیپلوم انجنیر عبدالله کوزابي د تعلیمي نصاب رییس
- محمد اشرف وحدت په تعلیمي نصاب کې د معینیت د مقام سلاکار

د تصحیح کمېټه:

- عبدالجمیل ممتاز
- محمد احسان احسان

د ګرافیک او ډیزاین څانګې مسئول: محمد جان علیرضایي

ګرافیک او ډیزاین: علی مومنی

چاپ کال: ۱۳۹۲ لمریز کال

تیراژ: ۳۰۰۰ ټوکه

چاپ ځل: لومړی

وېب پاڼه: www.dmtvet.gov.af

برېښنالیک: info@dmtvet.gov.af

کډ ISBN: ISBN 9789936300675

د چاپ حق د تخنیکي او مسلکي زده کړو له معینیت سره خوندي دی

Downloaded From AWK Library
awklibrary.com

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی   دا عزت د هر افغان دی
کور د سولې کور د تورې   هر بچی یې قهرمان دی
دا وطن د ټولو کور دی   د بلوڅو د ازبکو
د پښتون او هزاره وو   د ترکمنو د تاجکو
ور سره عرب، ګوجر دي   پامیریان، نورستانیان
براهوي دي، قزلباش دي   هم ایماق، هم پشه یان
دا هیواد به تل ځلیږي   لکه لمر پر شنه آسمان
په سینه کې د آسیا به   لکه زړه وي جاویدان
نوم د حق مو دی رهبر   وایو الله اکبر وایو الله اکبر

د پوهنې وزارت پیغام

ګرانو زده کوونکو، محصلانو او درنو ښوونکو!

د یوې ټولنې وده او پرمختګ کاملاً د همغې ټولنې د پیاوړو کاري کادرونو، بشري قوې او ماهرو فکرونو په کار او زیار پورې تړلې دي. همدا بشري قوه او کاري متې دي چې د هیواد انکشافي اهدافو ته د رسېدو لارې چارې طی کوي او د یوه نېکمرغه، مرفه او ودان افغانستان راتلونکی تضمینوي.

انســان په خپل وار سره د الله تعالی له جانبه او هم د خپل انســاني فطرت له اړخه مؤظف او مکلف دی چې د ځمکې په عمران او د یوه ســوکاله ژوند د اســبابو او ایجاباتو د تکمیل لپاره خپل اغېزمن نقش، همدارنګه ملي او اسلامي رسالت ادا کړي.

لــه همدې ځایه ده چې د یوه ژوندي او فعال انســان نقــش، د خپل ژوند د چاپېریال او خپلې اړوندې ټولنې په اړه، تل مطلوب او په هېڅ حالت کې نه نفی کېږي او نه هم منقطع کېږي.

په ټول کې د پوهنې نظام او په خاصه توګه د تخنیکي او مسلکي زده کړو معینیت مسوولیت او مکلفیت لري چې د اســلامي ارزښــتونو، احکامو او همداراز معقولو او مشروعو قوانینو ته په ژمنتیا سره، د افغانســتان په انکشاف کې فعاله، چابکه او موثره ونډه واخلي، څکه دغه ســتر او ســپېڅلي هدف ته د رســېدو په خاطر د انساني ظرفیت وده، د حرفوي، مسلکي او تخنیکي کادرونو روزنه او پراختیا یو اړین مقصد دی. همدا په تخنیکي او مسلکي زده کړو مزین تنکي ځوانان کولی شي چې په خپلې حرفې او هنر سره په سیستماتیک ډول د هیواد انکشاف محقق او میسر کړي.

جوته ده چې په افغانستان کې د ژوند ټګ لاره، دولتداري او ټولنیز نظام د اسلام له سپېڅلو احکامو څخه الهام اخیســتی؛ نو لازمه ده چې زموږ د ټولنې لپاره هر ډول پرمختګ او ترقي باید په علمي معیارونو داســې اســاس او بنا شي؛ چې زموږ د کارګر نســل مادي او معنوي ودې ته پکې لومړیتوب ورکړ شي. د حرفوي ظرفیت جوړونې تر څنګ د ځوانانو سالم تربیت او په سوچه اسلامي روحیې د هغوی پالنه نه یواځې پخپل ذات کې یوه اساسي وجیبه ده، بلکې دا پالنه کولی شي چې زموږ وطن پخپلو پښو ودروي، له ضعف څخه یې وژغوري او د نورو له سیاسي او اقتصادي احتیاج څخه یې آزاد کړي.

زموږ ګران زده کوونکي، محصلان، درانه اســتادان او مربیون باید په بشــپړه توګه پوه شي، چې د ودان او نېکمرغه افغانستان ارمان، یواځې او یواځې د دوی په پیاوړو متو، ویښ احساس او نه ستړي کېدونکي جد او جهد کې نغښتی او د همدغو مسلکي او تخنیکي زده کړو له امله کېدای شي په ډېرو برخو کې د افغانستان انکشافي اهداف تر لاسه شي.

د دې نصــاب له ټولو لیکوالانو، مولفینو، ژباړونکو، ســموونکو او تدقیق کوونکو څخه د امتنان تر څنګ، په دې بهیــر کــې د ټولو کورنیو او بهرنیو همکارانو له مؤثرې ونډې او مرســتو څخه د زړه له کومې مننه کوم. له درنو او پیــاوړو اســتادانو څخه رجامندانه هیله کوم چې د دې نصــاب په ګټور تدریس او فعاله تدریب سره دې د زړه په ټول خلوص، صمیمي هڅو او وجداني پیکار خپل ملي او اسلامي نقش ادا کړي.

د نېکمرغه، مرفه، پرمختللي او ویاړمن افغانستان په هیله

فاروق وردګ

د افغانستان د اسلامي جمهوریت د پوهنې وزیر

لړلیک

خپرکي	سرلیکونه	پاڼې
لومړی	د بودجې د علم اصطلاحات	۱
دویم	د بودجې اهمیت، ماهیت، تعریف او تاریخچه	۹
درییم	د بودجې مراحل	۱۷
څلورم	د بودجې اصول	۲۹
پنځم	د بودجې حالات	۳۷
شپږم	په افغانستان کې د بودجې جوړښت	۴۳
سرچینې او اخیستنې		۴۸

مقدمه

معلومه ده چې په اوسنۍ نړۍ کې بودجه جوړونه، دمؤثرو توکو په توګه د دولت د ښه مدیریت په خاطر مهم رول لري.

د عقلي پرنسیپونو پر بنا له وړ زیرمو څخه په دولتي څانګو کې په ښه او صحیح توګه کار اخیستنه، د کار موندنې لارې برابروي او د دغې زیرمې له زیات اصراف څخه مخنیوی کوي او همدارنګه ددغې ملي زیرمې د عادلانه او سم ویش لپاره ښه بستر جوړوي.

له همدې امله د دولتي بودجې مضمون چې د ارزښتناکو اقتصادي مسایلو په اړه د محصلینو ذهنونه روښانه کوي له څو کلونو څخه را پدې خوا د ادارې او حسابداری په انستیتوت کې تدریسیږي. د یادونې وړ ده چې تراوسه تدریس معمولاً د نوټ ورکولو په توګه دي په داسې حال کې چې د محصلینو د پام وړ وخت په لیکلو تیریږي او کم وخت د پاتې شویو ویناوو او د درس د واضح کولو لپاره پاتې کیږي او دا یو داسې زیان او لوی عیب ګڼل کیږي چې باید مخه یې ونیول شي.

په یاده څانګه کې همدغه ټکي ته په کتلو سره د بودجې په نوم کتاب د محصلینو د سویې او سطحې مطابق تالیف شویدی چې البته په عملي توګه لیکل شوي مطالب او معلومات پکې د بودجې جوړونې له پالیسۍ سره سم ځای پر ځای شوی دی، او د ادارې او حسابدارۍ د انستیتوت پر محصلینو سربیره د علم او فرهنګ نور مینه وال په ځانګړي توګه د اقتصاد د علم په برخه کې ګټه اخیستلی شي.

دغه کتاب په شپږو څپرکو کې لیکل شویدی.

لومړی څپرکی د بودجې د علم مهم اصطلاحات تر مطالعې لاندې نیسي او زده کوونکي د راتلونکو مطالبو لپاره آماده کوي. د کتاب په دویم څپرکي کې د بودجې تعریف، اړتیا او تاریخچه تر مطالعې لاندې شوې چې یاد مطالب د نورو مطالبو په نسبت د محصلینو لپاره زیات اهمیت لري. د کتاب په دریم څپرکي کې د بودجې د مراحلو اړوند مطالب ځای پر ځای شوي دي چې له هغه سره آشنایی د بودجې جوړونې د پالیسي د پوهیدو لپاره ډېر ضروری بریښي.

څلورم څپرکی د بودجې اصول په بر کې نیسي چې د هغه مطالعه د زده کوونکو لپاره حتمي بریښي. همداشان د دغه کتاب پنځم څپرکی د بودجې حالتونو ته ځانګړی شوی دی او وروستی څپرکی یعنې د کتاب شپږم څپرکی په افغانستان کې د بودجې جوړښت ته ځانګړی شوی دی چې په هیواد کې د بودجې جوړونې د پالیسۍ اړوند مطالب او ورسره د ۱۳۸۵ کال وړاندې شوی راپور پکې ځای شوی دی. چې د هغه په لوستو سره به شاګردان وکولی شي په هیواد کې په ښه توګه د بودجې جوړونې له پالیسۍ سره آشنا شي.

په درناوی

مسلک پوه محمد شاه رویایی

د کتاب ټولیزه موخه
د بودجې له مفهوم، اهمیت او د هیوادونو په ملي اقتصاد کې د هغې ونډه او دغه راز د بودجې جوړوني زده کړه.

د بودجې د علم اصطلاحات

ټولیزه موخه:
د بودجې د علم د مهمو او اساسي اصطلاحاتو پېژند ګلوي.

د زده کړې موخه: د دغه فصل په پای کې له محصلینو څخه تمه کیږي چې:

- د بودجې د علم اساسي اصطلاحات و پېژني.
- هغه اصطلاحات چې په نورو علومو کې کارول کیږي، د بودجې د علم له پلوه تفکیک کړای شي.
- د بودجې د علم په ساحه کې د اصطلاحاتو معنا اومفهوم وپېژني.

اساسي اصطلاحات :

۱- **وظیفه (Function):** د یوه تشکیلاتي واحد یا جز د کار او مسؤلیت له هغه حجم څخه عبارت دی چې په قانوني ډول تثبیت او مشخص شوی وي.

۲- **فعالیت (Activity):** فعالیت د تشکیل په چوکاټ کې یوه فرد یا شخص ته د ور سپارل شوي کار او دندې تر سره کولو ته ویل کیږي.

۳- **د کار واحـد (Work unit):** له یـوه ثابت مقدار کار څخه عبارت دی چې د فعالیت د اجرا کولو یا د یوې متاع د تولید په موخه د مصرف شویو هڅو د اندازه کولو معیار ګڼل کیږي.

۴- **انسـجام (coordination):** انســجام د یوې دورې د مختلفو اجزاوو یا ښکیلو عناصرو د دندو

له یووالي او وحدت څخه عبارت دی چې په مناسـبه فضا کې د هدف د لاسـته راوړلو په موخه په کار اچول کیږي.

۵- **پروګرام (program):** پروګرام د یوه تشکیل د ټولو موخو او اهدافو له صورت څخه عبارت دی،

۶- **پــلان (planning):** پــلان د راتلونکي پروګرام د موخو له طرحي او تعریف او د یادو شــویو موخو د ترلاسه کولو په اړه د اړینو تدابیرو له نیولو څخه عبارت دی چې د طرحې په ترڅ کې یې له دقیقې شــننې، معینو ارقامو، اعدادو او شــاخصونو څخه په معین وخت او زمان کې استفاده کیږي.

۷- **کاري پروګــرام (work programming):** کاري پروګــرام له هغه مجوزه پلان څخه عبارت دی چې تعمیل یې د یوې نمایندګي او یاد هغې د کوم واحد له لوري د ور سـپارل شــویو د ندو او فعالیتونو د اجرا په موخه په نظر کې نیول شوی وی.

۸- **د پروګرام تدقیق او شننه (program review):** له هغه ترتیب څخه عبارت دی چې په اساس یې د نظارت مقام د ماتحت شعبو د پروګرام موثریت اندازه او تقدیر کولای شي او پدې توګه یې تطابق یا سمون د دولت له عمومي اهدافو سره پرتله کیږي.

۹- **اداره (Administration):** د مطلوبه موخو د لاســته راوړلو په مقصد د څو شــعبو د طرحه شویو پروګرامونو له تطبیق، نظارت او انسجام څخه عبارت ده.

۱۰- **طرز العمل (procedures):** پروسـیجر له هغه روش څخه عبارت دی چې قانوني بنسټ او منشاء ولري او په اساس یې چارې تر سره کیږي.

۱۱- **پروژه (project):** پروژه په یوه پروګرام کې له ځانګړې او مشخصې موخې څخه عبارت ده.

۱۲- **مالي دوره (Financial period):** دا دوره له یوې معیني حسابې دورې څخه عبارت ده چې په پای کې یې دفتر یا حسابي معاملات تړل کیږی او مالي وضعیت تثبیت او تعینیږي.

۱۳- **بودجه (Budget):** بودجه په لغت کې هغې کڅوړې ته ویل کیږي چې عواید پکې راټولیږي او لګښــتونه ترې اخســتل کیږي، خو په اصطلاح کې د دولت هغه قانوني سند یا لاسوند ته ویل کیږی چې د دولت ټول یو کلن عواید او مصارف پکې درج کیږي. په بل عبارت بودجه د دولت هغه قانوني ســند دی چې د یوه معین وخت (معمولاً یو کال) لپاره پکې د دولت ټول عواید او مصارف درج شــوي وي او د ټولو اقتصادي، ټولینزو، دفاعي، کلتوري او سیاسي فعالیتونو انعکاس کونکي وي چې د قانون په اساس ترتیب او طی مراحل(پلې) کیږي.

۱۴- **بودجــوي کال (Budget year):** بودجــوي کال له هغه مالي کال څخه عبارت دی چې په اړه یې د مالي منابعو تخمینات وړاندې کیږي.

۱۵- **روان کال (Current year):** لــه هغه کال څخه عبارت دی چې بلافاصله له جاري کال څخه مقدم یا پخوانی وي.

۱۶- **تېــر کال (Previous year):** لــه هغه مالي کال څخه عبارت دی چې بلا فاصله له جاري کال څخه مخکې وي.

۱۷- **موجــوده فعالیــت (Current Level Activity):** له هغو مصارفــو څخه عبارت دي چې په بودجوي کال کې د فعالیتونو د اجرا لپاره لازم وي.

۱۸- **نــوی تکلیف (Betterment Program):** له هغه وجهې څخه عبارت ده چې د جاري کال د فعالیتونو د اصلاح په موخه تزئید یا تنقیص کیږي.

۱۹- **عادي مصارف (Operating Expenditure):** له هغو مصارفو څخه عبارت دی چې د دولت د عادي او ورځنیو فعالیتونو(له انکشافي فعالیتونو څخه پرته) لپاره په نظر کې نیول کیږي.

۲۰- **انکشافي مصارف (Development Expenditure):** له هغو مصارفو څخه عبارت دي چې د انکشافي پلانونو (له عادي مصارفو څخه پرته)لپاره په نظر کې نیول کیږي.

۲۱- **وجه (Fund):** له هغه حسابي واحد څخه عبارت دی چې له پیسو یا مالي منابعو څخه تشکیل شوی وي او د ځینو منظور شویو موخو لپاره ترې استفاده کیږي.

۲۲- **عــادي وجه (Operating Fund):** له هغه مــدرک څخه عبارت دی چې عادي بودجه ترې تمویلیږی.

۲۳- **عمومــي وجــه (General Fund):** له هغه مدرک څخه عبــارت دی چې د دولت د عمومي مصارفو (عادي او انکشافي) د تکافو په موخه ترې استفاده کیږي.

۲۴- **انکشافي وجه (Development Fund):** له هغه مدرک څخه عبارت دی چې انکشافي پروژې ترې تمویلیږي.

۲۵- **وړاندیز شوې بودجه (Proposal Adopted Budget):** د اساسي کال او حد اقل ددوو را روانــو کلونــو د مصارفو د اټکل له مخې د راتلونکي کال له مالي او عملیاتي پروګرامونو څخه عبارت ده، چې د تدقیق او تصویب لپاره کابینې او پارلمان یا ملي شورا ته وړاندې کیږي.

۲۶- **منظور شــوې بودجه (Approved Budget):** لــه هغو عملیاتي پروګرامونو څخه عبارت ده چې د باصلاحیته مقاماتو له لوري تصویب او منظوریږي، د ولســمشر له لوري توشیح کیږي او د مالي کال عادي لګښتونه او پراختیایي پروګرامونه تعینوي.

۲۷- **حالیــه بودجه (Present Budget):** له هغې بودجې څخه عبارت ده چې په حاضر حال کی د تطبیق وړ وي.

۲۸- **عــادي بودجــه (Operating Budget):** له هغې بودجې څخه عبــارت ده چې د دولت د عادي مصارفو، پروګرامونه او د یومیه مصارفو منابع په غېږ کې نیسي.

۲۹- **انکشافي بودجه (Development Budget):** له هغې بودجې څخه عبارت ده چې د منظم پلان له مخې د پراختیایي او انکشافي مصارفو پروګرامونه او د هغو تمویل په غېږ کې نیسي.

۳۰- **د منظــورى اصل (تخصیص) (Allocation):** لــه هغې ټاکلې وجهې څخه عبارت ده چې د مصرف صلاحیت یې په بودجوي ســند کې منظور شــوى وي او یا د باصلاحیته مقاماتو له لوري یوه اداري واحد ته د ځانګړو اهدافو لپاره د یوه وخت په اوږدو کې ورکول کیږي.

۳۱- **تصفیه شوې ژمنې (Liquated Obligations):** له هغو تر سره شویو ژمنو څخه عبارت دي چې تر سره شوي یا فسخه شوي وي.

۳۲- **پــه بودجه کــې د حالیــه منظــوري مجموعــه (Total Amount Currently Approved Budget):** له هغه رقم څخه عبارت دى چې د کلنۍ منظوري له اصل څخه د پخوانیو یا د پام وړ تزییداتو یا تنقیصاتو په پایله کی تر لاسه کیږي

۳۳- **د تخصیصاتو حواله (Allotment):** له هغه صلاحیت څه عبارت دى چې د مالیې وزارت له لوري یوې نماینده ګي ته د کلني منظوري د اصل په مقابل کې مصارفو ته د صورت ورکولو په موخه په معین مقصد او مقدار ورکول کیږي.

۳۴- **دفرعي تخصیصاتو حواله (Sub Allotment):** له هغه صلاحیت څخه عبارت دى چې د یوې نماینده ګۍ د ماتحت واحد له لوري د معین مقصد په موخه د حکومت د وجهې د تعهد او صورت ورکولو په موخه ورکول کیږی.

۳۵- **حواله شــوي تخصیصات (Allotted Appropriation):** د تخصیصاتو له هغې برخې څخه عبارت ده چې صلاحیت او مصرف یې د مالیې وزارت له لوري یوې نماندهګۍ او د هغې د لومړني واحد له لوري دوهم او دریم واحد ته صادریدلاى شي.

۳۶- **نا حواله شــوي تخصیصات (Un Allotted Appropriation):** د منظور شــوي اصل له پاتې مبلــغ څخــه عبارت دي چې د اړتیا په صورت کې د حوالــې لپاره مهیا او په نظر کې نیول کیږي.

۳۷- **تعهد شوي تخصیصات (Obligated Allotment):** د حواله شویو تخصیصاتو له هغې برخي څخه عبارت دي چې د مخکي منظور شــوې معاملې د مصارفو لپاره په نظر کې نیول کیږي او یوه لور ته اېښودل کیږي.

۳۸- **نا تعهد شــوي تخصیصات (Unobligated Allotment):** د تخصیصاتو له هغې برخې څخه عبارت دي چې نه تعهد شوي وي او نه مصرف شوي وي.

۳۹- **انتقال (Transfer):** د حساب له یوه لوري څخه د حسابي واحد له اخستلو او په بل لوري کې د هغه له درج کولو څخه عبارت دی.

۴۰- **د عوایدو تصنیف (Classification of Reccepts):** د ټولو عوایدو له رسمي تصنیف څخه عبارت دی چې د دولت عمومي خزانې ته تحویل کیږي. دغه تصنیف د عددي علاماتو (کوډونو) او تشریحي عناوینو په واسطه میسر شویدی. دغه سیستم د داخلي دولتي تصدیو د محاسبې لپاره نه استعمالیږي.

۴۱- **د مصارفو تصنیف (Classification of Expenditure):** د ټولو مصارفو له هغه رسمي تصنیف څخه عبارت دی چې د کلنۍ منظوري په اصل باندي متکي وي او د دولت له عمومي خزانې څخه ورکول کیدی شي. دغه تصنیف د عددي علاماتو (کوډونو) او تشریحي عناوینو په واسطه میسر شویدی. دغه سیستم د داخلي دولتي تصدیو د محاسبې لپاره نه استعمالیږي.

۴۲- **د بودجې کلیزه (Budget Calendar):** د بودجوي مراحلو له رسمي مهال وېش څخه عبارت دی چې د مالیې وزارت او بودجې د ریاست د با صلاحیته ستو له لوري د بودجوي پروګرامونو، تخميناتو، او بودجوي اسنادو او لایحې په اساس تعینیږي.

۴۳- **د بودجې ریاست (Budget Department):** د مالیې په وزارت کې د بودجې له مرکزي اداري څخه عبارت دی چې دطرحې، طی مراحل، منظوري، او داسي نورو په څیر د بودجې له ټولو امورو څخه بر رسي کوي او د دولتي دوایرو لپاره د عادي او انکشافي بودجې د مصارفو او نظارت دنده په غاړه لري.

۴۴- **نماینده گی (Agency):** نمایندگی یا دویم بودجوي واحد د دولت د بودجې له هغه مستقل اداري واحد څخه عبارت دی چې د کوم اداري واحد جز نه وي او د دولت د تشکیلاتو په جوړښت کې د بودجې لرونکی وي. لکه د ښوونې او روزنې وزارت، د مالیې وزارت، د ملي دفاع وزارت او داسې نور.

۴۵- **دوهم واحد (Secondary Unit):** د لومړنی واحد د یوي نمانیدګي له اصلي اجزاوو څخه عبارت دی چې د یوې مشخصې ساحې لرونکی دی او په متسقیمه توګه لومړنی واحد یا نمایندګي ته مسؤل دی. د مثال په توګه د مالیې د وزارت اداري ریاست، د معارف وزارت د ښوونکو د روزنې ریاست او داس نور.

۴۶- **دریيم واحد (Tertiary Unit):** د دوهم واحد له ماتحتو شعباتو او څانګو څخه عبارت دی چې په مستقیمه توګه دوهم واحد ته مسؤل دی. د مثال په توګه د مالیې وزارت د اداري ریاست د مامورینو مدیریت، د محاسبې مدیریت، د معارف وزارت د مسلکي او تخنیکي

زده کړو معینیت، د معارف وزارت د مسلکي او تخنیکي زده کړو د اداري او حسابداري انستیټوټ او داسي نور.

۴۷- **د نماینده ګي بودجوي دفتر(Agency Budget Office):** د نماینده ګي له یوې شعبې څخه عبارت دی چې معمولاً د اداري ریاست تر اثر لاندې وي او د نمایندګي د بودجې ترتیب او وړاندي کولو مسؤلیت په غاړه لري.

۴۸- **د نماینده ګي د بودجې آمر (Agency Budget Officer):** د نمایندګي د بودجې د دفتر اداري آمر ته ویل کیږي .

د لومړي څپرکي د مطالبو لنډیز:

دا څپرکی د بودجې د علم له مهمو اصطلاحاتو څخه تشکیل شوی چې زده کړه یې د محصلینو لپاره خورا اړینه او ضروري ګڼل کیږی، خو د فصل د مطالبو د خلاصې تر عنوان لاندي د ټولو اصطلاحاتو له منځ څخه د مهمو هغو یادونه وشوه. خود لنډیز په توګه تر ټولو د مخه د بودجې د اصطلاح له تعریف او پیژندلو څخه پیل کوو:

په بودجه کی د یوې معینې دورې معمولاً دیو کال لپاره ټول دولتي عواید او لګښتونه درج کیږي.

مالي دوره له هغې معینې حسابي دورې څخه عبارت ده چې په پای کې یې د حسابي معاملاتو دفتر تړل کیږي او مالي وضعیت تثبیت او تعینیږي.

بودجوي کال له هغه مابعد مالي کال څخه عبارت دی چې لپاره یې د وجهې د مالي منابعو تخمینات وړاندي کیږي.

جاري کال له هغه کال څخه عبارت دی چې په بلا فاصله توګه له بودجوي کال څخه مخکې وي.

تېر کال له هغه مالي کال څخه عبارت دی چې په بلا فاصله توګه له بودجوي کال څخه مخکې یا پخوانی وي.

د تخصیص د منظوري اصل له هغې ټاکلې وجهې څخه عبارت دی چې د مصرف صلاحیت یې د بودجې په سند کې منظور شوی وي او یا د باصلاحیته کسانو له لوري په یوه مالي دوره کې د ځانګړو موخو لپاره یوه اداري واحد ته ورکول کیږي.

وړاندیز شوې بودجه د اساسي کال د مصارفو او حد اقل ددوو مابعدو کلونو د وړاند وینې له پلوه د مالي او عملیاتي پروګرامونو له توحید څخه عبارت ده چې د تدقیق، مطالعې او تصویب په موخه کابینې او د ملي شورا مجلس ته وړاندې کیږي، په داسي حال کې چې منظور شوې بودجه له هغو عملیاتي پروګرامونو څخه عبارت ده چې دبا باصلاحیته کسانو له لوري تصویب او

منظور شوې او د ولسمشر له لوري توشيح شوې وي، او د مالي کال عادي او پراختيايي پروګرامونه تعينوي.

پـدې ځای کـې د مصارفو له تصنيف څخه هـم يادونه کيږي چې د ټولو مصارفو له رسـمي تصنيف څخه عبارت دی چې د کلنۍ منظوري په اصل متکي او د دولت د عمومي خزانې له لوري ورکول کيږي، پداسې حال کې چې د عوايدو تصنيف د ټولو عوايدو له رسمي تصنيف څخه عبارت دی او د دولت خزانې ته تحويليږي.

دلومړي څپرکی پوښتني:

۱- پــلان یا (**Planning**) څــه مفهوم لري، توضیح یې کړئ او د انســجام یا (**Coordination**) د اصطلاح په اړه معلومات ورکړئ؟

۲- آیا د پروګرام (**Program**) او پروژې (**Project**) د اصطلاحاتو تر منځ کومه اړیکه شته او کنه، پدې برخه کې معلومات ورکړئ؟

۳- بودجــوي کا ل یــا (**Budget Year**) لــه روان کا ل (**Current Year**) او تېر کال (**Previous Year**)سره څه توپیر لري، معلومات ورکړئ ؟

۴- عادي لګښــتونه (**OperatinG Expenditure**) له انکشــافي لګښــتونو یا (**Development Expenditure**) سره څه توپیر لري، معلومات ورکړئ ؟

۵- عادي وجه (**Operating Fund**) له عمومي وجهې (**General Fund**) سره د تمویلي دندې د تر سره کولو له مخې څه توپیر لري، معلومات ورکړئ ؟

۶- منظور شوې بودجه (**Approved Budget**) له انکشافي بودجې سره څه توپیر لري، ویې لیکی ؟

۷- حواله شوي تخصیصات (**Allotted Appropriation**) او تعهد شوي تخصیصات (**Obligated Allotment**) په خپل منځ کې څه توپیر لري، واضیح یې کړئ ؟

۸- د مصارفو تصنیف (**Classification Of Expenditure**) په اړه خپل معلومات بیان کړئ ؟

۹- نمایندګی (**Agency**) او دوهم واحد (**Secondary**)تعریف کړئ ؟

دویم څپرکی

د بودجې اهمیت، ماهیت، تعریف او تاریخچه

ټولیزه موخه:
د بودجې د مفهوم بشپړ او مختلف تعریفونه او د هغې له تاریخچې سره جوخت د بودجې د نقش اهمیت.

د زده کړې موخه: د دې څپرکې په پای کې له محصلینو نه تمه کیږي چې:

- د بودجې د علم منشاء، ماهیت او تعریف و پېژني.
- د خلکو د ژوند د ښه کولو لپاره د بودجې اړتیا و پېژني.
- په بشپړه توګه د بودجې له دندو سره پېژندګلوي پیدا کړي.
- د بودجې له پخوانیو مدارکو سره آشنایي پیدا کړي.
- د بودجې تهیه او تدوین و پېژني.

بودجه څه شی ده؟

پــه هغــو ټولو کتابونو کې چې د بودجې په اړه یې مطالب نشر کړي، په لومړي سر کې یې دا موضوع څېړل شــوې چې د بودجې لفظ د فرانســوي ژبې له بوژټ یا (**Bougette**) کلیمې څخه اخســتل شــوی چې د خرمني د کوچنۍ کڅوړې معنا ورکوي چې تدریجاً په ۱۸۱۴ ام کال کې په رسمي توګه د دولتي مصارفو او عوایدو لپاره د(باجت) په ډول استعمال شوه او له هغه وروسته د هېوادونو د مالي او اقتصادي ادبیاتو په توګه مروجه شــوه او نن ورځ د نړۍ په زیاتو هېوادونو کې د بودجې لفظ کارول کیږي.

د بودجې له تعریف سره په تړاو ویلای شـو چې په اړه یې زیات تعریفونه شـتون لري، آن د یوه مولف په نظر د بودجې په اړه د بودجې د کتابونو د لیکونکو په اندازه تعریفونه شتون لري، خو دلته یې په اړه د کلاسـیکو علماوو له تعریف څخه پیل کوو.(بودجه له یو ډول سـند څخه عبارت ده چې د مملکت کلني عواید او مصارف پکې پیش بیني او منظور شـوي وي په پورتني تعریف کې دوه خاصیتونه مشاهده کولای شو چې په لاندې ډول دي:

١- موعدي عمل

٢- مقدمات او د بودجې تخمیني والی(اټکل)

بودجـه لدې کبله موعدي عمل دی چې د یـوې معیني مالي مودې لپاره اعتبار لري. په زیاتره ممالکـو کې دغه موده یو کال ده چـې پیل او پای یې توپیر لري، له مقدماتي او د بودجې د اټکل له خاصیت څخه مقصد دا دی چې د راتلونکې وړاندوینه کوي.

د یوه بشپړ تعریف له مخې (بودجه هغه پلان ته ویل کیږي چې لګښتونه پیشنهاد کوي او د اجرأتو په موخه د یوې معینې دورې شـودنه کوي، او یا بودجه د عوایدو او مخارجو پیش بیني شوې لایحې ته ویل کیږي).

بودجـه هغـه لایحه ده چې د مقننه مجلس له لوري تصویب کیـږي او د عایداتو او مخارجو پیش بیني پکې درج شوې وي او له تصویب وروسته قانوني شکل غوره کوي. د بودجې د تشکیل لـه عواملـو څخه یو هم د عوایدو او مخارجو پیش بینـي کېدل دي، نو له همدې کبله د بودجې طرحه د حساب له صورت څخه جدا کیږي. ځکه د حساب صورت د هغو حسابونو له شرحې څخه عبارت دي چې پخوا تر سره شـوي وي او قاطعیت یې موندلی وي، پداسي حال کې چې د بودجې طرحه په راتلونکي کال کې د دولت د عوایدو او مخارجو له پیش بیني څخه عبارت ده. خو شونې ده چې دغه پیش بیني شوي عواید او مخارج کم ، یا زیات شي .

په پورتني تعریف کې یوې ټاکلې دورې ته اشاره شوې چې عموماً دیو کال یا یوه مالي کال سره بـرا بـره ده، خو د دغه مالي کال پیل او پای په مختلفو هېوادونو کې د ټولنیزي او اقلیمي اوضاع، عـرف ، عاداتـو او داسي نورو له مخې توپیر کوي. د مثال په توګه د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون له مخي په افغانستان کې مالی کال د حمل یا وري د میاشتې له لومړۍ نیټې څخه پیل او دحوت یا کب میاشتي په آخر کی پای ته رسیږي.

لکـه چـې یادونه وشـوه د نړۍ په زیاتـره هېوادونو کې بودجـه د یوه کال لپـاره ترتیب او تنظیمـږي. یـاده دې وي، هغه کسـان چې د څو کلونو لپاره د بودجـې د ترتیب طرفداري کوي، استدلال وړاندې کوي چې د ملي شورا له لوري هر کال د بودجې د تصویب او منظوري پروسه د وخت ضایع کېدل دي، خو هغه کسان چې هر کال د بودجې د ترتیب پلوي کوي، دا دلیل وړاندې

کــوي چــې بودجه له یو لړ اټکلونو څخه عبارت ده چې دا اټکلونه یــوازې د یوه کال لپاره کېدای شي. که چیرته شورا د څو کلونو لپاره بودجه تصویب کړي، ممکن د اوږدې راتلونکې او نامعینې مــودې پــه اړه دقیقه تخمیني وړاندوینه صورت و نــه مومي چې په پایله کې خپل صلاحیت او کنټرول له لاسه ورکوي .

په هر صورت لکه چې یادونه وشــوه په عمومي توګه بودجه په ټولو هیوادونو کی د ټولنیزي او اقلیمي اوضاع ، عرف، عاداتو او داسي نورو فکټورونو له مخي توپیر لري، همدا شان د بودجې د ختم دوره هم د یادو شویو فکټورونو تابع ګڼل کیږي.

په افغانستان کی د ۱۳۵۳ ل کال د بودجې د مقررې له مخې د بودجې بشپړ تعریف دا سې وړاندې کوي: (بودجه د دولت له هغه قانوني ســند څخه عبارت ده چې ټول عواید او مصارف د یــوه معین وخت، معمولاً یوه کال لپاره پکې تعین شــوي وي او په اقتصادي، اجتماعي، دفاعي، کلتوري او سیاسي ساحو کې ټول انکشافي فعالیتونه انعکاس کوي).

لکه څنګه چې یادونه وشوه د بودجې په باره کې زیات تعریفونه شته چې د ورته تعریفونو ځیني بیلګې یې په لاندي ډول وړاندي کیږي:

۱- بودجــه په یــوه لنډه او معینه دوره کې د اقتصادي او اجتماعي موخو لپاره د دولت له مالي سیاست څخه عبارت ده.

۲- بودجــه پــه دولت بانــدي د مقننه قوې د نظارت یوه وســیله ده، چــې د هېواد په اقتصادي چارو کې د دولت د مداخلې یا ګډون ځرګندونه کوي.

۳- بودجه د هېواد په ملي اقتصاد کی د مدیریت وسیله ده.

۴- بودجه په یوه معینه راتلونکې دوره کې د پلان شویو مصارفو د تخمین او پیش بیني شــویو عواملو په مقابل کې د دغو مصارفو د مالي تکافو له منظمي طرحې څخه عبارت ده چې اصولاً د پرنسیپونو له نظره د تطبیق مکلفیت لري .

۵- بودجــه د وجوه له عمومــي منابعو څخه د صحیح او قانوني مــصرف کولو په اړه د خلکو د اطمینان وسیله ده.

لکه چې یادونه وشــوه د بودجې په اړه بېلابېل تعریفونه شــتون لري چې موږ یې دلته په څو هغو باندی بســنه کوو، خو مخکي لدې چې د بودجې په تاریخچه باندي بحث وکړو، د بودجې د اهمیت په اړه له څو مهمو ټکو څخه یادونه کوو:

د بودجــې اهمیت: لکه چــې پوهیږو د دولت لومړنۍ دندې د ملي دفــاع، امنیت او عدالت پــه ســاحه کې خلاصه کېدی شي، چې البته د ټولنې او دولت لپــاره د دغو دندو تر سره کیدل یو

لړ لګښــتونو ته اړتیا لري چې باید د ټولني د افرادو له لوري تعین شي، خو د ټولنو او جوامعو له پرمختګ سره په تدریجې توګه د دولت مکلفیتونه او د دندو سیســتم مهم او پیچلی شوی، څنګه چې نن ورځ دولتونه د اقتصاد رغوني، دکاری فرصتونو د ایجاد، د اقتصادي ثبات او تعادل د ایجاد او داسي نــورو په څیر یو لــړ مهمې دندې په غاړه لري او د ټولنیزي رفاه تامین او د خلکو اړتیاوو ته ځواب ویل د دولتونو له دندو څخه شــمیرل کیــږي، نو پدې توګه مقتدر دولتونه یا حکومتونه د څرګنــدو خدمتونــو د تر سره کولو په لټه کې دي تر څو د دولت په وړاندي د ملت قناعت تر لاسه شي.

خو دا ټکی هم د پاملرني وړ دی چې له دولت څخه د خلکو غوښــتنې او هیلې دومره پراخې او بــې شــمېره دي چې پوره کول یې د هر دولت له ځــواک او توان څخه وتلې خبره ده. څنګه چې دولتونه د خپلو دندو د تر سره کولو په برخه کې له یو لړ محدودیتونو او موانعو سره لاس او ګریوان دي، د هغوی د فعالیتونو مخه نیسی. په بل عبارت دولتونه د یو لړ معینو منابعو لرونکي دي چې دغو عایداتي منابعو ته په کتني سره خپلې دندې مخ په وړاندي وړي او په معینو ساحو کــې د مصارفو په محدودیت باندې مجبوریږي، د دولتونو د عایداتي منابعو محدویت د یوه مثال په واسطه داسي روښانه کوو:

څنګه چې پوهیږو د دولت له عایداتي منابعو څخه یوه مهمه او د پام وړ منبع له مالیې څخه عبارت ده چې معمولاً د دولت د مصارفو زیاته برخه تامینوي. خو څنګه چې مالیات، په ځانګړي توګــه د هغو د بیو بدلون د خلکو په انتخــاب او انګیزو باندي نیغ تاثیر غورځوي، چې کولای شي ســم لــوری ته ټولنه بوځي او یا د دې برعکس عمل وکــړي، نو څرګنده ده چې له خلکو څخه د مالیې اخستلو د غوره ټکي تشخیص او ترلاسه کېدل ضروري دي. پدې معناچې د لزوم له مخې د مالیې اخستلو په بدل کې د هیواد اتباعو ته تر هغې غوره مطلوبیت او همدا یا بدیل امکان میــسر شي. همدا شــان لکه چې پوهیــږو مالیات تل د ملي تولید یوه برخــه احتوا کوي چې ملي تولیــد پخپله یو محدود څیز دی، نوپدې اســاس د مالیې په نامــه د دولت د عاید دغه برخه هم محــدوده ده چې بایــد یوازي د لمړیتوبونو لپاره چې د خلکو د رفاهیت لپاره تر ټولو زیات موثر دي ولګول شي.

همدغه لامل دی چې بودجې ته اړتیا لیدل کیږي، ځکه دولت محدودي مالي منابع لري او لدې سره سره لــه ملي اقتصاد څخه د در آمد د لاســته روااړلــو او را ټولولو په برخه کې دولت له جدي ننګونو او محدودیتونو سره مخ دی او د هغو د موخیز تنظیم، سېما او لګښت لپاره یو تدبیر ټاکلی او همدغه د بودجې جوړونې په معناده.

د بودجې دندې د حکومت د پلان شــویو تدابیــرو د موثر تطبیق او عمومي رفاه د تامین په

موخه د دولت د فعالیتونوله ترتیب او تنظیم څخه عبارت دي. بودجه د دولت د اساسي اقتصادي، کلتوري او ټولنیزو پروګرامونو د همغږي کولو په مورد کی ستر نقش لري او د دولتي موسساتو له لوري د مناسب تخصیص او د ټولنیزو منابعو د عادلانه توزیع د کنټرول او قضاوت وسیله ده او د مردم سالاري په نظام کې په دولت باندي د موثر نظارت کولو آله ګڼل کیږي.

همدا شان د محدودو منابعو د ذاتي او اساسي انتخابونو د خلال په برخه کې د خلکو د تفاهم د زیاتوالي لامل ګڼل کیږي چې د مالیاتو د اخستلو په ترڅ کی د خلکو له لوري دولت ته اجازه ورکول کیږي تر څو د ټولګټو، عمراني پروژو او ګډو موخو د تر لاسه کولو په برخه کی چې ددولت او خلکو د ارتباط وسیله ګڼل کیږي او پدې توګه د دولت دستګاه تنظیم کیږي، په مصرف ورسوي. پدې توګه د بودجې د مصرف په واسطه د دولت عمومي سیاست ګذاري څرګندیږي او د بودجې له تدوین او اجرا سره د دولت اقتدار په ډاګه کیږي.

د بودجې په ځای مصرفول خلکو ته ډاډ ورکوي چې له خلکو څخه تر لاسه شوي مالي منابع او وجوه په نهایت کی په واقعي توګه په مصرف رسېدلي او تر لاسه کېدل يې د توجیه وړ دي. د عوایدو سمه لاسته راوړنه او په شفافه توګه د هغو مصرف کول د خلکو په منځ کې د دولت د پرستیژ د زیاتوالي او اعتماد د تقویت لامل ګرزي.

په نړۍ او افغانستان کې د بودجې تاریخچې ته لنډه کتنه:

د بودجې په هکله د تاریخي شواهدو له مطالعې څخه دا حقیقت په ډاګه کیږي چې د بودجې د تنظیم او تهیې او دولت د واقعي درآمد په برخه کی لومړني اقدامات د دولتي ګرځندویانو له لوري تر سره شوي دي او د بودجې په هکله تر ټولو پخوانی مدرک د (Doomsday Book) په نامه هغه کتاب دی چې په منځنیو پیړیو کې د انګلستان د کرنیزو ځمکو د باج او خراج د وصول کولو په هکله د پاچا صلاحیتونه په ګوته کوي چې وروسته د آزادۍ د منشور په واسطه محدود شو او قانوني بڼه يې غوره کړه.

د یادونې وړ ده چې د لومړي ځل لپاره په ۱۳۱۵ میلادي کال کې د انګلستان پارلمان د دولت د مالیاتو د تر لاسه کولو او عوارضو په پروسه باندي د نظارت کولو په فکر کې شو او په ۱۳۴۴ میلادي کال کې پارلمان د دولت په مخارجو باندي د نظارت کولو بحث مطرح کړ چې بلآخره په اتلسمه میلادي پیړۍ کې تصویب او د انګلستان د دولت په بودجه باندي د پارلمان نظارت و منل شو.

له استقلال نه وروسته په امریکا او په ۱۷۸۹ میلادي کال کې په فرانسه او نورو هېوادونو کې په بودجه باندي د پارلمان نظارت کول تصویب شول او دغې عنعنې رواجي او دودیزه بڼه خپله کړه.

نن ورځ بودجه د دې مستلزمه ده چې د یوه پارلماني نظام له لوري تصویب شي . همدا شان نن ورځ بودجه له ځانګړي نظم او مختلفو طبقه بندیو سره په یوه سیستم بدله شوېده چې د دغه سیستم څرنګوالی د هغې ټولنې د خصوصیاتو د پرمختګ او پراختیا په میزان او سیاسي، اقتصادي، اجتماعي او فرهنګي اوضاع پورې اړه لري چې دوی پکې ژوند کوي.

زموږ په هیواد افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د (۱۷۴۷-۱۷۷۳) کلونو تر منځ د احمد شاه بابا په وخت کې یوه مالي اداره تاسیس شوېده چې د همایون اعلی په نامه بلل کېده او د اوسني وخت د مالیې د وزارت دندې یې په غاړه در لودې.

خو له دغه تاریخ څخه تر ۱۲۹۸ ام کال یعني د افغانستان د استقلال تر حصول د مخه، د دولت حسابونو د روزنامچې د دفتر په اساس صورت نیوه او د نن ورځې په څیر د بودجې بشپړ مفهوم شتون نه درلود او د دولت مصارف له پلان ګذاري یا پیش بیني څخه پرته اجرا کېدل.

د افغانستان په مالي نظام کې د بودجې سیستم، او د عوایدو او مصارفو پیش بیني په ۱۲۹۹ کال کې منځته راغلل. همدا شان په افغا نستان کې د دغه لومړني نظام د منځته راتلو سره هڅه وشوه، تر څو د شاهي خزانې او د دولت د بودجې تر منځ تفکیک صورت ونیسي.

په ۱۳۱۵ کال کې د ژنیو مانچولي په نامه د یوه ایټالوي مشاور په مشوره د دولت د بودجې د حسابونو په طرز کې تغیر او تحولات را منځته شول. نوموړي د اقتصاد او مالیې د وزارتونو د مشاور په توګه دنده اجرا کوله.

د یادونې وړ ده چې نوموړي د مالیاتي دوایرو د تشکیلاتو د نوي طرز په نامه یو کتاب هم تالیف کړ او په مقدمه کې یې یادونه شوې چې دغه کتاب یوازې د افغانستان د دولت مامورینو او هغو اشخاصو ته ډالۍ کیږي چې د مملکت په اداراتو کې دندې تر سره کوي.

همدا شان د نوموړي کتاب په دوهم فصل کې له یوه نوي طرز سره د بودجې تعریف دا ډول شویدی: (بودجه یو ډول سند دی چې د دولت کلني واردات او مصارف پکې پیش بیني او منظور شوي وي).

د دې کتاب په مقدمه کې د مولف له لوري یادونه کیږي(د دغه کتاب منضمه نمونه د هیڅ واحد هېواد د ورته نسخې کافې او تقلیدي نمونه نده، بلکې د نړۍ د متمدنو هېوادونو د فعلیه د فاترو نمونې او شکلونه د اسانتیا او ساده توب په موخه را اخستل شویدي او هغه مې د افغانستان لپاره ګټوري او مناسبې وګڼلې او پدې توګه مې پیشنهاد او وړاندي کړي.)

له دې نیتې څخه وروسته هڅه شوې تر څو په هېواد کی د بودجې عملي کېدل ترتیب شي او د ساده والي له کبله له دوو کلونو نه په لنډه موده کې په هېواد کې عمومیت ومومي.

د یــادوني وړ ده چــې نومــوړی سیســتم د ۱۳۲۸ او ۱۳۳۲ کلونو تر منځ د فرانســوي کارپوه موســوکلمان په واســطه تر غور او څېړنې لاندې ونیول شــو او ځینې جزیي تعدیلات پکې ومنل شــول. په ۱۳۳۲ کال کې ترکي نیاز شــاهین د مضاعف سیستم واړندیز وکړ چې په بشپړه توګه و نه منل شــو او په ۱۳۳۸ کال کې د دولت بودجه په فعلي شــکل د (PIS) امریکایي موسســې له لوري طرحه او تطبیق شوه.

د دوهم څپرکي دمطالبو لنډیز

د بودجې کلمه د فرانســوي ژبې له (bougette) لغت څخه اخســتل شوې چې د څرمني د کوچنــۍ کڅوړې معنا لري او په رســمي توګه په ۱۸۱۴ ام میــلادي کال کې د لومړي ځل لپاره د دولت د عوایدو او مصارفو لپاره وکارول شوه.

د کلاســیکو علماوو د تعریف په اســاس بودجه له یو ډول سند څخه عبارت دی چې د دولت کلني عواید او مصارف پکې پیش بیني او منظور شوي وي. د یوه بشپړ تعریف په توګه بودجه د عوایدو او مصارفو د پیش بیني لایحې ته ویل کیږي.

بودجې ته لدې کبله اړتیا لیدل کیږی چې دولتونه محدودې مالي منابع لري او د هغو د موخیز تنظیم، سمبا او لګښت لپاره یوتدبیر ټاکي چې همدغه د بودجې جوړونې په معنا ده.

همدا شان د بودجې دنده د پلان شویو تدابیرو د اړوندو فعالیتونو د تنظیم او موثر تطبیق د چاري په دود د عمومي رفاه د تامین لپاره د دولت له اساسي هدف څخه عبارت دي. د بودجې په برخه کې تر ټولو پخوانی اثر د ډامسډی (Domesday book) په نامه کتاب دی چې په منځنیو پیړیــو کې د انګلســتان له کرنیزو ځمکو څخه د باج او خــراج ټولولو په اړه د پاچا د صلاحیتونو ښوونکی دی.

د لومړي ځل لپاره په ۱۳۱۵ میلادي کال کې د انګلستان پارلمان د دولت د دریافت او عوارضو د نظارت په لټه کې شــو، په اتلســمه میلادی پیړۍ کې دغه اصل تصویب او د انګلستان د دولت په بودجه باندې د پارلمان نظارت و منل شو.

په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د احمد شاه بابا په وخت کې یوه مالي اداره تاسیس شوه. د افغانســتان پــه مالي نظام کــې د عوایدو او مصارفو د پیش بیني یا د بودجې سیســتم په ۱۲۱۹ هجري شمسي کال کې منځته راغی. په ۱۳۳۸ کال کې د دولت بودجه په فعلي شکل د (PIS) په نامه دیوې امریکایې موسسې له لوري طرحه او تطبیق شوه.

د دوهم څپرکي پوښتني:

۱- د بودجې کلمه له کومې ژبې څخه اخستل شوې او څه معنا لري، معلومات ورکړئ؟

۲- د کلاسيکو له نظره بودجه تعريف کړئ؟

۳- په افغانســـتان کې د ۱۳۵۳ کال د بودجې مقرره د بوجې څه ډول تعريف وړاندي کوي، واضح يې کړئ؟

۴- په زياتره هېوادونو کې بودجه د څو کلونو لپاره تصويب کيږي، معلومات ورکړئ؟

۵- بودجې ته اړتيا له کوم ځايه را ټوليږي، پدې برخه کې لنډ معلومات ورکړئ؟

۶- د بودجې دندې کومې دي، بيان يې کړئ؟

۷- په افغانستان کې مالي اداره په کوم کال تاسيس شوه، معلومات ورکړئ؟

۸- په اوسني شکل د دولت بودجه د چا له لوري طرحه او تطبيق شوه، معلومات ورکړئ؟

د بودجې مراحل

ټولیزه موخه:
پدې فصل کې په ترتیب سره د تصویب، اجرا او کنټرول، تقسیم او بر رسي په ځېر د بودجې مختلف مراحل مطالعه کيږي.

دزده کړې موخې: د دې فصل په پای کې به محصلین وکړای شي چې:

- د بودجې ترتیب، د عوایدو او مصارفو تخمین وپېژني.
- د بودجې تصویب، د بودجې د تصویب په برخه کې اقناع یا قناعت کول او د صلاحیت مفهوم درک کړي.
- د بودجې د اجرا ځواک و لرلای شي.
- د بوجې د کنټرول ډولونه او د کنټرول مفهوم و پېژني.

د بودجې مراحل: د افغانســتان په څیر په پارلماني نظام لرونکو هېوادونو کې د بودجې مراحل په څلورو برخو وېشل شوي، چې په لاندي ډول ترې یادونه کیږي:

۱- د بودجې ترتیب
۲- د بودجې تصویب
۳- د بودجې اجرا
۴- د بودجې کنټرول

پورتني مراحل په زماني شــکل ترتیب شــوي، پدې معنا چې په لومړي سر کې د بودجې لایحه تهیه او تنظیم کیږی او د تصویب لپاره پارلمان ته وړاندي کیږی، له تصویب وروســته د پارلمان له لوري دولت ته ابلاغیږي او د دولت له لوري اجرا کیږي چې د اجرا په وخت کې د مالي قوانینو لــه مخي د اړوندو ارګانونو له لوري په مختلفو مراحلو کې کنټرول او بر رسي کیيږي. د فصل پدې

برخه کی د دغو مراحلو له مطالعې څخه پیل کوو:

لومړۍ مرحله: د بودجې ترتیب

پــه حقیقــت کی د بودجــې د ترتیب مرحله د بودجې د مراحلو تر ټولــو مهمه او زیاته فني مرحلــه ګڼل کیــږي. د بودجې په ترتیب او تنظیم کې دوه موضوعات خورا مهم ګڼل کیږي چې د بودجې د اساس او ستنو حیثیت لري او د عوایدو او مصارفو له تخمین څخه عبارت دي.

د ۱۳۸۴ کال د افغانستان د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون د نهه ویشتمي مادې په اساس:

۱- د مالیــې وزارت د بودجــې د ترتیــب طــرز العمل او د کال بودجــوي صلاحیتونه هر کال د بودجې د سقف په پام کې نیولو سره ټولو دولتي اداراتو ته صادروي.

۲- دولتي ادارات مکلف دي چې د دې مادې د لومړۍ فقرې له مخې د اړتیا وړ بودجه په معین وخت کې ترتیب کړي او د تقاضا غوښتنپاڼه یې په رسمي توګه د مالیې وزارت ته تسلیم کړي.

د همدغه قانون د اوه ویشتمې مادې مطابق، حکومت باید د ملي اقتصاد د جوړښت او انکشافي طرحو له مخې د هر راتلونکي مالي کال لپاره تر لاســه کېدونکي عواید او عمومي مصارف تخمین کړي.

پدې مرحله کې د عوایدو او مصارفو تخمیني اټکل کول خورا اهمیت لري چې شرحه یې په لاندي ډول وړاندي کیږي.

الف- د عوایدو وړاندوینه یا پیش بیني:

دیادونې وړ ده چې دغه وړاندوینه ممکن د څو مهمو طریقو په واسطه تر سره شي چې په لاندي ډول وضاحت ورکول کیږي.

۱- **مســتقیمه طریقه:** دغه طریقه چې عواید پکې په مســتقیمه توګه پیش بیني کیږي، د عایداتو ټول ارقام مستقیماً مطالعه کیږي او د متخصصینو د تجربې او مطالعې په اساس د هیواد اقتصادي اوضاع ته په کتنې سره وړاند وینه یا پیش بیني میزان کیږی.

دغه تګلاره عملاً له دوهمې نړیوالې جګړې نه وروســته په انګلســتان کې شــایع او پراخه شوه، د امریکا او فرانسې په څیر هیوادونو کې هم تر استفادې لاندي ونیول شوه. د یادونې وړ ده چې د وړاندوینې دغه تګلاره هغه وخت عملي کیدای شي چې د هیواد د اقتصادي وضعیت یا موقف په اړه کره اطلاعات تر لاســه شــوي وي، خو پرمخ تللو هیوادونو کې د ملي عاید، د وګړیو شمیرو او داسي نورو په څېر د مهمو اقتصادي کمیتونو په برخه کې د معلوماتو د نه شتون له کبله تر بحث لانــدي نشي نیول کیــدی. په هر صورت که د عوایدووړاند ویونکــي د د قیقو او کره معلوماتو او اطلاعاتو په اساس وړاندوینه ونکړي د بودجې په اجرا کې له خورا جدي ستونزو سره مخ کیدلای شي.

۲ – د وروســتي ماقبل کال تګلاره: پدې تګلاره کې چې تر ۱۸۳۳ کال پورې په فرانســه کې تر کار لاندې نیول کېدله، د تېر مالي کال له بودجې څخه ګټه اخستل کېده.

ځکه د روان مالي کال د بودجې اجرا تر اوسه پورې نده ختمه شوې، نو د درآمد براورد کول له هغې وروستۍ بودجې څخه چې اجرا یې ختمه شوې وي، قبول او منل کیږي. د مثال په توګه د ۱۳۸۰ کال د بودجــې د درآمــد د پیش بیني کولو لپاره د ۱۳۷۸ کال له تحقق موندونکو او قطعي درآمدونو څخه استفاده کیږي.

۳- د وســطي زیاتــوالي طریقــه: د دې طریقې مطابق په پنځو کلونو کــې د دولت د عاید له زیاتوالي څخه یو وســطي رقم تر لاســه کیږي. د دولت د عوایدو دغه وســطي زیاتوالی په براورد بانــدې اضافه کیږي او په واســطه یې د دولت مجموعي عواید پــه راتلونکي مالي کال کې تثبیت کیږي . دغه طریقه د (**Leon say**) په نامه د یوه عالم له لوري وړاندې شوه.

۴- د تېر کال په اساس د پیش بینۍ تګلاره: پدې تګلاره کې د تېر کال آمار او اطلاعات د درآمد د ډول په برخه کې د اســاس په توګه منل کیږی او د راتلونکي کال درآمد مشــخص کیږي. دغه روش د پیش بینۍ ډېره ســاده طریقه ده، چې هیڅ ډول محاسبې ته اړتیا نلري، یوازې د پخوانۍ دورې یعني دتېر کال د واقعي درامد سطحه د راتلونکي دورې د پیش بیني په عنوان په نظر کې نیول کیږي.

۵- د پیش بیني قضاوتي تګلاره: له دې تګلارې څخه هغه وخت استفاده کیږی چې د درآمد په هکله دقیق اطلاعات شــتون و نلري، چې البته د فني کارپوهانو او اړوند ســازمان د متخصیصینو په ذهني نظریاتو باندې اتکاء لري.

د یادونــې وړ ده چــې له یادو شــویو طریقو څخه یــوه هم په یوازې او مســتقیمه توګه تر استفادې لاندې نه نیول کیږي، بلکې پکار ده چې د بودجې د تنظیم په وخت کې له ټولو مهمو طریقو څخه استفاده و شي.

د مصارفو د وړاندوینې طرز:

د مصارفو د پیش بیني(وړاندوینې) په اړه ویلای شــو چې په هکله یې کومه ځانګړې طریقه شتون نلري. که چېرته د بودجې ترتیب کوونکي په هروزارت کې د هغو تجاربو په اساس چې له تېرو کلونو څخه یې تر لاســه کړېدې، عادي او حقیقي مصارف په دقیقه توګه پیش بیني کړي، د هېــواد د ټولې بودجې پیش بیني تر حقیقت پورې نږدې کېدی شي، خو په عملي ډګر کې ممکن زیاتې ستونزې منځته راشي.

د مارمورینــو او مســتخدمینو د معاش په ډول ځیني نور مصــارف په قطعې توګه پیش بیني

کیږي، خو ځیني نور، لکه د قاچاقو د کشف مصارف او داسي نور قطعي بڼه نلري، بلکې تخمیني بڼــه لري. لنډه دا چې د وزارتونو ټولې شــعبې د بودجوي کال لپــاره خپل مصارف ترتیبوي او د بودجې عمومي آمر د بودجې د مصارفو توحید ترتیبوي او د مالیې وزارت ته یې استوي . د بودجې د تخمین په وخت کې د یوې اداري رئیس ته پکار ده، تر څو لاندي عوامل په نظر کی ونیسي.

لومړي : پکار ده چې د تېرو کلونو مصارف په پام کې ونیسي او له هغوی څخه د لارښود په توګــه اســتفاده وکړي. دوهم باید فکر وکړي چې آیا نومــوړې اداره د تېر کال په پرتله زیات کار په پام کی لري او کنه، پدې برسېره د اقتصادي اوضاع له مخې د مصارفو تغیر هم باید په پام کې ونیــول شي. د مثــال په توګه که بیکاري د اقتصادي تحول له کبله زیاته شي، نو د حکومت امدادیه مصــارف هم زیاتیږی او اړوندې شــعبې یې په نظر کې نیــسي او یا که نوموړې اداره د زیات کار قصــد ولــري؛ اداره د مزد، اجورې، او معاش زیات مصارف پیش بیني کوي. د کار د زیاتوالي دلایل هم ذکر کیږي، په پورتنیو عواملو بر سېره د اداري رئیس د خپلې اړوندې اداري د مصارفو د تعین په برخه کې باید د حکومت ترلاســه کېدونکي عواید هم په نظر کې ونیسي چې آیا دغه عواید په راتلونکي کال کې زیاتوالی مومي او که کمیږي.

لکــه چې ولیدل شــول، په عمومي توګه د مالي اړتیاوو تثبیــت د ټیټو مقاماتو له لوري لوړو مقاماتو ته صورت مومي. په بله وینا د بودجې د ترتیب په صورت کې د وزارتي پرنیســپ مطابق چې په زیاتو هېوادونو او افغانستان کې هم معمول دي، د وزارت یا موسساتو د اړتیا وړ مصارف د ښکته باصلاحیته مقاماتو له لوري ټاکل کیږي.

التبه د مصارفو دغه تخمین یوازي د اداري د آمر له لوري پوره کیږي او نوموړې فورمه له اسنادو سره یو ځای د مالیې وزارت ته استول کیږي. هغه اسناد چې په ورته مختصره او لنډه توګه د مالیې وزارت ته ورکول کیږي، له مطالبې وروســته مؤظفو اشــخاصو ته او د اړتیا په وخت کې د غور او تحقیق په موخه متخصصینو او اهل فن کسانو ته سپارل کیږي او د مالیې وزیر هم د خپلو تخمین شویو عایداتو په اساس خپل نظر ورکوي.

په عمومي توګه د راتلونکو مصارفو په اړه د وزارت وړاندیزونه معمولاً د پېیش بیني شویو عوایدو په پرتله زیات وي، د بودجوي توازن د برقرار ســاتلو په موخه د مالیې وزیر د وزارت په وړاندیزونو کې تنقیص واردوي. وارد شوی تنقیص پدې علت را منځته کیږي چې د سیاسي شخړو او لانجــو لامــل نشي. دغه تنقیــص معمولاً د وزارت په ټوله بودجه کې د یوې واحدې ســلنې په توګــه واردیږي. کله چې د نومــوړي مقام له لوري بودجه تنظیم شي، د تایید په موخه کابینې یا د وزیرانو د شورا مجلس ته راجع کیږی او د کابینې له تایید وروسته د تصویب په موخه پارلمان ته وړاندي کیږي. یادونه کیږي چې د ســند له تســلیمي سره د بودجې د جریاني مراحلو لومړنی پړاو پای ته رسیږي.

دويمه مرحله:

د بودجې تصويب يا منظوري:د افغانســتان داسلامي جمهوريت د اساسي قانونو د اته نوييمي مادې په اســاس، حکومت بايد د مالي کال د څلورمي ربعې په دوران کې د راتلونکي مالي کال د بودجې سند بايد د منظورۍ په موخه ملي شورا ته وړاندي کړي ، دا يو منل شوی اصل ګڼل شوی او معمولاً د نړۍ په ټولو هېوادونو کې رواج لري.

پارلمــان تــه د بودجې وارندي کول د ځانګړيو تشريفاتو په ترڅ کی تر سره کيږي. د بودجې د تنظيم مسؤل مقام (د مالېې وزير) شخصاً په ملي شورا کې حضور لري او د بودجې په اړه د روان بحث د حساسو ټکو په اړه تشريحات ورکوي.

دپارلمان مالي کميسيون، د بودجې او اقتصاد د کميسيون او ادراي کميسيون په څير د بېلابېلو کميســيونونو لرونکــی وي. د يادونې وړ ده چې د بودجې مســوده د لومــړي ځل لپاره د مشرانو جرګــې د بودجې اومالېې کميســيون تــه وړاندي کيږي او د مشرانو جرګــې له لوري له تصويب وروسته د ولسي جرګې د بودجې او مالي چارو کميسيون ته راجع کيږي.

نوموړی کميســيون د دغه ســند په اړخونو باندي غورکوي او د اړتيا په وخت کې د وزارتونو نماينده ګان راغواړي او اړوندو وزارتونو ته د پيشنهاد شوې بودجې په اړه تړي پوښتنې کوي چې له تحليل او مطالعاتو وروسته خپل راپور د ولسي جرګې عمومي مجلس ته وړاندي کوي او عمومي مجلس هم د هغې په اړخونو باندي له غور کولو وروسته بودجه تصويب کوي.

د اوســني اســاسي قانون له مخې د بودجې د تصويب صلاحيت په مقننه قوې پوري تړاو لري. په هغو هيوادونو کې چې د اســتثنايې حوادثو له مخي يې په موقته توګه د مقننه قوې صلاحيت د اجرايه قوې رئيس ته ليږدول کيږي، اجرايه قوه د مقننه قوې په وکالت، بودجه تصويب کوي.

د دغــې مرحلــې د اهميت په اړه ويل کيــږي، چې د بودجې تصويب شــوي ارقام يوازي د بودجــې د قانــون ګذاري پــه اړه د موافقو رايو مفهوم نه ورکوي، بلکــې د ولسي جرګې له لوري دولــت تــه د اعتــماد د رايې ورکولو معنا هم لــري، ځکه د بودجې ارقام د دولت د سياســتونو، پروګرامونو او کړنلارو څرګندونکي دي.

د بودجــې د تصويب څخه سرغړونه: داسي پيښــې کمي تر ســترګو کيږي چــې پارلمان ته د پيشــنهاد شــوې بودجې تصويب صورت و نه نيســې ځکه د هېوادونو د تاريخ مطالعه په سمه توګه ددې موضوع څرګندونه کوي.

خــو کله چې وړانديز شــوې بودجه تصويب نشي، دغه پېښــه د دولت لــه پروګرامونو سره د پارلمان مخالفت په ډاګه کوي او په هغه وخت کې د دولت سقوط او زوال حتمي بريښي.

د بودجې موقت صلاحيت: که چيرته حکومت دکوم دليل له مخې د کال تر پايه ونکړای شي، د راتلونکــی کال بودجــه تنظيم کړي او يا پارلمان د بودجې د تصويــب او بررسي په کار کې ځنډ واچوي، په دواړو وختونو کې د دولت د تأديو لپاره د جمهوري رياســت له لوري د اعتبار موقته تقاضاکيږي.

د ۱۳۸۴ کال د افغانســتان د مالی چارو اود عامه مصارفو قانون د يو څلويښــتمې مادې په اساس د بودجې موقتي صلاحيت په لاندي ډول دی:

۱- کــه چيرتــه د يو لړ عواملو له کبله بودجه د مالي کال تر پيل پوري تصويب نشي، د نوې بودجې تر تصويب پوري د تېر کال بودجه په لاندي ډول تطبيق کيږي:
   a. د يوې مياشتي لپاره د بودجوي صلاحيت صدور
   b. د تېر مالي کال د بودجوې صلاحيت د $\frac{1}{12}$ برخې د صلاحيت صدور
۲- د دغــې مــادې د لومړۍ فقــرې مندرجه بودجوي صلاحيت د مــالي کال د بودجې تر تصويب پــوري د اعتبــار وړ دی، د دولتي بودجې تر تصويــب د مخه له موقتو بودجوي صلاحيتونو څخــه منځته راغلي مصارف لــه مندرجه مبالغو څخه د نوي مالي کال په بودجوي صلاحيتونو کې وضع کيږي.

دريېمه مرحله

د بودجــې اجــرا: د بودجې د اجر ا او اهميت پــه اړه ويل کيږي چې د بودجې له خورا مهمو مراحلو څخه شمېرل کيږي او د دولت او اجرايوي دستګاه د موفقيت او نه موفقيت په برخه کې اساسي نقش لري. همدا شان پدې مرحله کی د وړاند وينې او براوردونو دقت او سموالي په ډاګه کيږی.

د بودجې د تطبيق او اجرا مرحله د بودجې د قانوني پروسي له بشــپړېدلو وروســته پيليږی او د ماليــې د وزارت لــه لوري په معينو وختونو کــې د هر وزارت تخصيص حواله او ورکول کيږي. ځکه د مالي وضعې د ثبات او اســتحکام له مخې لازمه ده چي په معين وخت کې د مصارفو د تخصيصاتو تعين صورت ونيسي.

معمولاً د يوې مالي دورې په اوږدو کې يو لړ بې نظمي را منځته کېدای شي. د مثال په توګه، عمومــي ماليــات په معين تاريخ او معينه موقع تاديه نشي او يــا د ګمرکاتو محصول ګمرک ته د اموالو له وارديدلو سره ونه سپارل شي ، د صنعتي او تجارتي موسساتو عوايد هم د پلور له مخې تحقق مومي. چې پدې توګه د مالياتو تر لاســه کولو اود وجهې برابرولو پيش بيني شــوې پروسه ټکنــی کېــدی شي، چې پدې وخت کې د اړونــدو تعديلاتو را منځته کول ضروری وي. د مثال په توګــه عوايــد د وړاند وينې په پرتله کم شي او يا د هغــو مصارفو پايله چې را منځته کيږي تقليل وکړي او يا يوه اداره اړتيا حس کړي چې د وړاند وينې په خلاف په يوه مالي ربع کې زيات مصارف

تر سره کړي، همدا شان د مملکت په پروګرامونو کې تغیرات چې ممکن له یوې ادراې څخه بلې ادراې تــه د وجوه د انتقال یا لیږد لامــل وګرځي. د پورتنیو دلایلو له مخې پکار ده چې د بودجې عمومــي ادراه د بودجــوي کال د هرې ربعې یا څلورمې په پیــل کې مقدماتي تخصیصات له لازمو تعدیلاتو سره تجدید نظر کړي.

د بودجې کنټرول:

په پخوانۍ بریتانیا کې قانون ایښــوونکو د باورونو دمیزان په تصویب اکتفا کوله، خو دا پاچا ؤ چې کولای یې شــوای د لومړیتوبونو یا هغه څه په اســاس چې ده ته یې ارزښت درلود پرېکړه وکــړي. خــو ورو ، ورو د بودجې او مملکت مالي صلاحیت پارلمــاني مجلس ته وغزېد، پداسي ډول چې د مخارجو په اړه د پارلمان نظارت حتمي شو.

همــدا شــان د دغو اعتبارونو د مصرف څرنګوالی له یوې مــادې څخه بلې مادې ته او له یوه فصل څخه بل فصل ته مقید او په ځیني مواردو کې منع شــو، تر څو دولت ونکړای شي د خپلې خوښــې په اساس مصارف او لګښــتونه وکړي. نن ورځ د بودجې د اجرا نظارت د مقننه او اجرایه قوې له لوري تر سره کیږي.

د بودجې د مصرف او اجرا په اړه کولای شــو له درې ډوله کنټرول څخه یادونه وکړو چې له: اداري کنټــرول، پارلمــاني کنټرول او قضایی کنټرول څخه عبارت دي. چې مختصراً هر یو په لاندي ډول تشریح کیږي.

۱- د بودجې اداري کنټرول: د بودجې له تصویب نه وروسته، د بودجې له اجرا د مخه تر سره کیږي، تر څو له تصویب شویو اعتبارونو څخه د دولت مصارف تجاوز ونکړي. د مختلفو وزارتونو د کنټرول د چارو پرســونل او یا مســتقل دوایر دغه مسؤلیت په غاړه اخلي. معمولاً دغه چاره د اړونــد وزاوت دنده او مســؤلیت ندی، بلکــې د غه چاره د اړوندې قوې تــر نظر لاندي، د مالیې وزارت تر امر لاندي تر سره کیږي.

البته د دندو د ښــه انجام په موخه پکار ده چې د کنټرول د پروســې په ترڅ کې د اعدادو له تقلــب او غلطیو څخه مخنیوی وشي او د قانون دمقرراراتو مطابق د حواله جاتو د اجرا کار تر سره شي او حواله شوي مبالغ له هغه مقدار سره انطباق ولري چې په بودجه کې تعین شوی وي.

۲- د بودجې پارلماني کنټرول: په ډیموکراټیکو حکومتونو کې د تصویب شوې بودجې دعوایدو او مصارفو کنټرول یو اساسي امر ګڼل کیږي. دغه کنټرول د بودجوي کال په پای کې تر سره کیږي او معمولاً په دوه ډوله صورت نیسي. لومړی دحکومت استیضاح چې د اجرایه قوې د انحراف علت موندنه کوي، چې د کنټرول د موثرې او دقیقې پروسې زمینه برابروي. نن ورځ په زیاتره هیوادونو کې دغه ډول کنټرول کوونکي کمیسیونونه فعالیت کوي او د بودجې د اجرا چاري بررسي کوي.

۳- د بودجـې قضايـي کنټرول: دغه ډول کنټرول چې د پارلماني کنټـرول له ډول څخه دی، په زياتره هيوادونو کې د محاسـبې د ديوان له لوري تر سره کيږي. لکه مخکې چې يادونه وشـوه، د بودجې کنټرول خورا اهميت لري او د هغې د موثريت د لوړوالي لامل ګرځي او ددې باعث ګرځي تر څو د بودجې مالي وسـايل په لازم دقت سره د ټاکلو موخو د تمويل لپاره په کارواچول شـی او د سم کنټرول په واسطه اصراف او بې تفاوتي له منځه لاړه شی او د دولتي پروژو له ځنډېدلو څخه مخنيـوی وشي. پدې برخه کې د بودجې له مراحلو وروسـته غوره بولو چې د بودجې د تنظيم په برخه کې د اجرايه قوې له صلاحيتونو څخه لاندې يا دونه وکړو.

د نړۍ په ټولو هيوادونو کې اجرائيه قوه د بودجې د پيشـنهاد مسـؤليت لري او د دې دندې صلاحيت په اجرائيه قوې او اداري دستګاه پوري منحصر دی. حتي په ځينو هيوادونو کې دغه اصل په اسـاسي قانون کې هم درج شـوی دی او د هيواد مقننه قوه د بودجې د تصويب د صلاحيت مقام لري خو په هيڅ وجه د بودجې د پيشنهاد حق نلري.

د امريکا په متحدو ايالاتو کې د بودجې تنظيم، پيشنهاد او تصويب د ۱۹۲۱ کال د قانون تابع دی چې په صريحه توګه پکې ذکر شـوی چې د بودجې تنظيم او پيشـنهاد د ولس مشر له دندو څخه دی.

په انګلستان کی هم د هغه هيواد د پارلمان د چلند مطابق، د بودجې تهيه او تنظيم د دولت له دندو څخه ګڼل کيږي. په فرانسه کې دغه تفکيک له ۱۹۴۶ م کال نه وروسته په اساسي قانون کې ذکر شـوې دی. په اسـاسي قانون برسـېره په هغو قوانينو کی چې د هيوادونو د بودجې او تنظيم لپاره تصويب شوي دي، د دغه امر له ذکر څخه يادونه شوې چې د کال په معين تاريخ کې د بودجې تهيه او تنظيم د دولت ستره دنده ده.

په افغانستان کې د ۱۳۳۹ کال د عمومي محاسباتو د تصويب شوي قانون له مخي د بودجې په برخه کې د دولت دندې په ترتيب سره ذکر شوې دي.

اوومه ماده: هر وزير مکلفيت لري چې هر کال د خپل وزارت د راتلونکي کال بودجه وړاندې کړي او د کال د لومړنيو دريو مياشتو په اوږدو کې يې د مالېې وزارت ته تسليم کړي.

اتمه ماده: د مالېې وزير بايد دغه ټولې بودجې په يوه مرکز کې سره راټولې يا توحيد کړي، د عايداتو بودجه هم ور سره ضميمه کړي او د دولت ټوله بودجه تشکيل او تنظيم کړي.

نهمه ماده: دغه عمومي بودجه د کال د وروستۍ نيمايي په لومړيو کې د ملي شورای مجلس ته وړاندې شي، خو د ۱۳۶۲ کال د عمومي محاسـباتو او بودجې په تصويب شـوي قانون کې د دولت له لوري د يادې شوې دندې تر سره کول. په لاندې ترتيب بيان شوي دي:

دولسمه ماده: د هر کال د لومړي نیمایې په لومړیو کې باید د مالیې وزیر د مملکت عایدات د راتلونکي کال لپاره پیش بیني کړي. دا ډول مخارج چې د دغو عوایدو د ترلاسه کولو لپاره پکار دي، په نظر کی نیول کیږی او دواړه د وزیرانو هیأت ته وړاندي کوي.

دیارلسمه ماده: د وزیرانو هیئت باید پیش بیني شوي عایدات او د هغوی مخارج د حصول په اساس د هر وزارت د عایداتو په حدودو کې د مبالغو په بڼه ابلاغ کړي.

څوارلسمه ماده: هر وزیر باید د خپلو مصارفو بودجه د راتلونکي سند لپاره د هغو مبالغو په حدودو کې چې د دیارلسمې مادې مطابق د هغه وزارت لپاره تعین شوي وي، حاضر کړي تر څو د کال تر نهمې میاشتې پورې د مالیې وزارت ته وړاندي شي.

پینځلسمه ماده: د مالیې وزیر باید دغه ټوله بودجه په یوه صورت کې تنظیم کړي او د عوایدو بودجــه هــم ورسره ضمیمه کړي او ټوله بودجــه تهیه کړي. د بودجې لایحه هر کال د لســمې میاشتې په لومړۍ نیټه د ملي شورا په مجلس کې پیش بیني کیدای شي.

څنګــه چې پورته د بودجې او عمومي محاســباتو د لومــړي قانون او دویم قانون له مخې د بودجــې تنظیم او اصول ذکر شــول، هغه ترټولو مهــم توپیر ته چې په دې دواړو قوانینو کې تر ســترګو کیږي دا دی، چې د بودجې او عمومي محاســباتو په لومړي قانون کې دولت مکلف شوی دی چــې لومړی د خرڅ برنامه تعین کــړي او د مالیې وزیر د دغو مخارجو د تامین لپاره د درآمد منابع مشخصې کړي، پداسې حال کې چې د بودجې په دوهم ټاکل شوي قانون کې لومړی د مالیې وزیر د مملکت ټول عواید پیش بیني کوي او په اړه یې د وزیرانو شــورا ته اطلاع ورکوي او دغه شــورا د هیواد د عوایدو مطابق، د وزارتونو او اړوندو ادارو د مصرف بودجه پیش بیني او تنظیم کوي.

د ۱۳۸۴ کال د مالي چارو او عامه مصارفو د نوي قانون د ۲۸ مادې مطابق:

۱- د مالیــې وزارت هــر کال د بودجې تقاضا او طرزالعمل او د مالي کال بودجوي صلاحیتونه دولتي اداراتو ته صادروي.

۲- دولتــی ادارات مکلف دي چې د دغې مادي د لومړۍ فقرې له مخې د اړتیاوړ بودجه په معین وخت کې ترتیب او د غوښتنې وړاندیز یې د مالیې وزارت ته تسلیم کړي.

۳- د قضایي قوې بودجه د حکومت په مشوره د سترې محکمې له لوري ترتیب او د مالي کال د بودجې په توګه ملي شورا ته وړاندي کیږي.

۴- د مالیې وزارت د دولتي اداراتو په مشوره او تفاهم د مالي کال د بودجې تخمیني صحت او د بودجوي قانون د صلاحیتونو لپاره اړونده غوښتنه د قانون له احکامو سره تاییدوي.

۵- دولتي ادارات مکلف دي چې د بودجې د وړاندیز له ترتیب او تکمیل وروسته هغه د مالېې وزارت ته تسلیم کړي.

د یادونې وړ ده چې په راتلونکو مخونو کې په افغانستان کې د بودجې د ترتیب او منظورۍ په هکله مفصل بحث په نظر کې نیول شویدی، خو دلته په هیوادونو کې د بودجې د تنظیم او تهیې په برخه کی د اجرائیه قوي د نقش د ځرګندولو په موخه د یادشوي قانون له ځینو مواردو څخه یادونه وشوه.

د دې فصل په پای کې باید په یاد ولرو چې د بودجې د تنظیم او پیشنهاد په برخه کې د مالیې د وزیر دندې او صلاحیتونه د نورو وزیرانو له دندو او صلاحیتونو سره توپیر لري. د بودجې د تنظیم په برخه کې د مالیې د وزیر دندې د مالېې وزارت د عایداتو د بودجې له ترتیب ، د مخارجو د بودجې له ترتیب، د هیواد د ټولې بودجې له ترتیب او پیشنهاد او د ملي شورا مجلس ته د هغې له سپارلو څخه عبارت دی.

پدې توګه لیدل کیږی چې د بودجې د ترتیب او تصویب په جریان کی د مالېې وزارت د ځانګړو مسؤلیتونو او اختیاراتو لرونکی دی، ټول مصارف چې ددولت او هر وزیر له لوري پیشنهاد کیږي، باید دمالېې د وزیر په موافقه او امضاء تر سره شي، البته دغه تګ لوری د نړۍ په زیاتره هیوادونو کې معمول دی او د یادونې وړ ټکی دا دی، کله چې وزارتونه د مالیې وزارت د لارښوونو او طرز لعمل مطابق د خپلې بودجې پیشنهاد د مالېې وزرات ته وړاندي کوي، له لازمې ارزونې وروسته د مالیې د وزارت په واسطه د بودجې استماعیه مجلس ته چې غړي یې د مالیې له وزیر، د اقتصاد له وزیر، د باندنیو چارو له وزیر او د امورو د ادارې د باصلاحیته استازی (چې معمولاً د تشکیلاتو رئیس وي) څخه عبارت دي، وړاندي کیږي. په نوموړي مجلس کې د وزارتونو د باصلاحیته استازو په حضور کې چې له خپل دریځ او وړاندیز نه د دفاع کولو په موخه ناست وي،تحلیل او ارزیابې کیږي او وروسته د نورو قانوني پړاوونو د تر سره کولو لپاره صالحه مقاماتو ته چې یادونه یې مخکې شوېده، وړاندي کیږي.

د درېیم څپرکي دمطالبو لنډیز

په هغو هېوادونو کې چې پارلماني نظام لري، د بودجې مراحل په څلورو پړاوونو کې تر سره کیږي چې د بودجې له ترتیب، تصویب، اجرا او کنټرول څخه عبارت دي.

د بودجې ترتیب تر نورو ټولو مراحلو مهمه، فنی او تخصصي مرحله ګڼل کیږي چې دوه موضوع ګاني پکې ځانګړی اهمیت لري، لومړی د عوایدو تخمین او دوهم د مصارفو تخمین، چې د عوایدو په تخمین کې هم له دوو طریقو څخه استفاده کولای شو:

مستقیمه طریقه، د وروستي ما قبل کال تګلاره، د وسطي زیاتوالي طریقه، د تېر کال په اساس د پیــش بینــي تګلاره او د قضاوتي پیش بیني تګلاره چې البته د بودجې د تنظیم په موقع کی باید له ټولو مهمو طریقو څخه کار واخســتل شي. د مصارفو د پیش بیني په اړه کومه ځانګړې طریقه شتون نلري.

لکــه څرنګه چي مطالعه شــوه د وزارتونو هره شــعبه د بودجوي کال لپــاره د خپلو مصارفو تخمیــن ترتیبــوي او د بودجې عمومي آمــر د مصرفي بودجې توحیدي راپور جــوړوي او د مالیې وزارت ته یې استوي چې د یادشوي مقام له لوري له تنظیم او وروسته د تایید په موخه د وزیرانو د شورا مجلس ته راجع کیږي چې له تایید نه وروسته د تصویب په موخه پارلمان ته استول کیږي.

د بودجــې د تصویب صلاحیت د ورځني قانون له مخي یوازي په مقننه قوې پوري اړه لري. د پیشــنهاد شــوې بودجې نه تصویب د دولت له پروګرامونو سره د پارلمان مخالفت په ډاګه کوي. کــه حکومــت د کوم دلیل له مخي ونکړای شي د کال تر پایــه د راتلونکي کال بودجه تنظیم کړي او یــا یې پارلمان د تصویب په چــارو کې ځنډ راولي، په دواړو وختونو کې د دولت د تأدیو لپاره د ولسمشرۍ له مقام څخه د موقت اعتبار غوښتنه کیږي.

د بودجې د اجرا د اهمیت په اړه ویلای شــو چې د دولت او اجرائیه دســتګاه د موفقیت او عــدم موفقیــت په برخه کې خورا اســاسي نقش لري. دغه مرحله د بودجې د قانوني پروســې له بشــپړولو وروســته پیلیږي او د مالیې وزارت له لوري د هر وزارت تخصیص په معینو وختونو کې حواله او ورکول کیږي.

نن ورځ د بودجې د نظارت چارې د اجرائیه قوې په وســیله تر سره کیږي، خو هغه څه چې د کنټــرول اړتیــا په ګوته کوي دا ده چې په بودجه کې د عوایــدو او مصارفو پیش بینـي مهمه او مسلمه ده چې دغه پیش بیني او عملیاتي پروګرامونه هغه مهال له ګواښ څخه ژغورل کیدای شي چــې کنټرول ترسره شي. پدې برخه کی کولای شــو له درې ډوله کنټــرول څخه یادونه وکړو لکه: اداري کنټرول، پارلماني کنټرول او قضایي کنټرول.

د درېیم څپرکي پوښتنې:

۱- د بوجې د مراحلو شمېر څو دی، نومونه یې واخلئ؟
۲- د بودجې د ترتیب او تنظیم په برخه کې دوه مهم موضوعات کوم دي، نومونه یې واخلئ؟
۳- د عوایدو د پیش بیني د مهمو طریقو نومونه واخلئ؟
۴- د مستقیمي طریقې په هکله څه معلومات لرئ توضیح یې کړئ؟
۵- د وروستي ماقبل کال تګلارې په هکله ستاسو نظر څه دی، بیان یې کړئ؟
۶- د وسطي زیاتوالي طریقه څنګه طریقه ده ، پدې برخه کې معلومات ورکړئ؟
۷- د قضاوتي وړاندوینې تګلاره څه ډول طریقه ده، معلومات ورکړئ؟
۸- آیا د مصارفو د وړاند وینې په هکله کومه ځانګړې طریقه شته، معلومات ورکړئ؟
۹- د اوسني د تخمین په برخه کې یو رئیس باید کوم ټکي په نظر کې ولري ؟
۱۰- د ورځني اساسي قانون له مخي د بودجې د تصویب صلاحیت کوم ارګان ته سپارل شوی دی، توضیح یې کړئ؟
۱۱- د بودجې امتناع څه مفهوم لري، توضیح یې کړئ؟
۱۲- د اداري کنټرول مفهوم توضیح کړئ؟
۱۳- د پارلماني کنټرول په هکله خپل معلومات وړاندي کړئ؟
۱۴- آیا د بودجې د تنظیم او پیشنهاد په برخه کې دمالېې وزیر دندې د نورو وزیرانو له دندوسرهتوپیرلري،که نه؟پدې اړه معلومات ورکړئ.

د بودجې اصول

ټولیزه موخه:
د بودجې د مهمو اصولو مطالعه او پیژندګلوي.

دزده کړې موخې: ددې څپرکی په پای کې له محصلینو نه تمه کیږی چې وکړای شي:

۱- د بودجې د توازن اصول او د عوایدو او مخارجو تر منځ د موازنې مفهوم وپیژني.
۲- د بودجې د کاملیت او وحدت مفهوم زده کړي او د بودجې د وضاحت په هکله معلومات تر لاسه کړي.
۳- د بودجې د تخصیص او عدم تخصیص اصول و پیژني.
۴- د کلنۍ بودجې د اصل په هکله معلومات تر لاسه کړي.

د بودجې اصول

لکـه څنګـه چـې څرګنده ده، هر علم او فـن د علمي فرضیو او اصولو پر بنسـټ ولاړ دی، بودجه جوړونه هم له دغه امر څخه ګوښـې نده او په یو لړ اساسـاتو چې د بودجې د اصولو په نامه یادیږي استواره ده.

د یادونې وړ ده چې په بېلابېلو علومو کې اصل د قاطعیت او ثبات لرونکی وي چې ضروري هغـه یـې نه بدلیدونکي دي. خو په بودجه کې اصل له قاعـدې څخه عبارت دی چې د ځانګړیو اهدافو د لاسـته راوړلو په موخه پکار ده، او زماني او مکاني شرایط یې باید په پام کې ونیول شي. د بودجـې د اصولـو رعایت د هغې د موثریت او ګټور تـوب د زیاتوالي لامل ګرځي او د دولت د مقاصدو د تر لاسه کولو په برخه کې د یوې موثري وسیلې حیثیت لري.

د بودجې اصول په لومړي سر کې د اقتصاد د کارپوهانو په اثارو کې تیت او خواره لیدل کېدل، آن تـر دې چــې د لومړي ځل لپاره په ۱۸۸۵ میلادي کال کې د لیون ســې (Leon say) له لوري تدوین او وړاندي شول.

له هغه وروسته په هغوی باندي یو لړ نور اصول هم ور اضافه شول چې موږ یې پدې ځای کې له هغو برخو څخه یادونه کوو چې تاریخي قدامت یې پیژندل شــویدی، همدا شــان له هغو نویو اصولو څخه هم یادونه کیږی چې د یادو شــویو اصولو د نفي په توګه نه وو یاد شــوي، بلکې دهغوی د متممو اصولو په توګه ترې استفاده کېدله.

د بودجې انتشار

د بودجې انتشــار دامفهوم پیاده کوي چې بودجه دې له زحمت او مخارجو پرته په اســانه توګه د خلکو لاسته ورشي، تر څو په اسانۍ سره ملاحظه او څرګنده شي او هغه مبالغ چې د هغې په را ټولولو کې شریک دي، په څه ډول او د کومو شیانو لپاره په مصرف ورسیږي.

په ۱۷۸۱ میلادي کال کې د لومړي ځل لپاره په فرانسه کې یوې بودجې انتشار وموند او پدې توګه وغوښــتل شــول چې اعتماد او باور تر لاسه شي، تر څو وکړاي شي په مالیاتو برسېره د دولت د خزانې لپاره د کریډیټ او پیسو اخستل شوني شي او پدې توګه موازنه هم را منځته شي . د دې موخې لپاره په ۱۸۲۱ میلادي کال په سویس او په ۱۸۴۸ میلادي کال په اطریش کې د بودجې انتشــار منځته راغلی دی چې د بشپړ تیایي بهیر له طی کولو وروسته د پارلمان له لوري د بودجې انتشار حتمي بڼه غوره کړې ده.

د بودجې بشپړتیا

یو مالي کال د ټولو وړاندو شویو عوایدو او مخارجو لرونکی وي. کومه بودجه چې ټول عواید او مخارج پکې په مفصله توګه شــتون ونلري، نــشي کولای د خپلو اقتصادي او مالي پلانونو دندې په ســمه توګه تر سره کړي. د دې اصل په اســاس د بودجې د ترتیب په صورت کې له غیر خالص پرنســیپ څخه اســتفاده کیږي، او پدې توګه ټول مصارف او عواید په ناخالصه توګه په بودجه کې ښودل کیږي تر څو د دولت د فعالیتونو په هکله د معلوماتو یو ټولیز مفهوم وړاندي کړي.

له همدې کبله ادارات د خپلو تر لاســه شــویو عوایدو له جملې څخه د خپلو تر سره شــویو مصارفو د کسر حق نلري او نشي کولای چې د هغوی توپیر خزانې ته وسپاري، بلکې تر لاسه شوی درآمد خزانې ته تســلیم کوي او خپل مصارف د اړوند ســند له لاري پیشنهاد کوي او تر ځانګړیو مقرراتو لاندي یوازي په ځانګړیو موضوعاتو مرعې الاجرا کیږي.

پــه هر یوه صورت کې د مالیــې د وزیر موافقت اړین دی. د مالیې وزیر خپله موافقه د فوق العاده او غیر مترقبه اړتیا په صورت کې ورکولای شي. ټول مخارج باید په یوه ځای تخمین کړل شي

او دقت وشي چې په راتلونکي مالي کال کې تأديه شي. ټول هغه عوايد چې تخمين يې په راتلونکي کال کې شويدي، مجبور دي چې د مخارجو د پرداخت لپاره په پام کې ونيول شي.

د بودجې توازن (د عوايدو او مخارجو تر منځ موازنه):

د بودجې د موازنې مهمه موخه دا ده چې هر کال د عوايدو او مخارجو تر منځ د شـــونتيا تر بريده توازن برا بر وي. که د بودجې د تنظيم او تهيې په برخه کې کسر يا نيمګړتيا شتون ونلري ، يو غوره حالت ګڼل کيږي.که چيرته عوايد د مخارجو بسنه ونکړي نو تر ممکنه حده د نويو مالياتو د وضع کولو او يا د نويو عوايدو د سرچينو د اســتعمالولو او يا قروضو څخه اســتفاده کيږي. لنډه دا چې د بودجې د تنظيم په وخت کې له ډېر غور او فکر څخه کار اخستل کيږي.

غالباً په هغې بودجې کې چې د تهيې په وخت کې عوايد او مصارف يو تر بله تعادل نلري، ځينــي وخت جاري عوايد له جاري مصارفــو څخه زيات شي او ځيني وخت جاري عوايد له جاري مصارفــو څخه کم شي، نو ويل کيږی چې پدې صــورت کی بودجه توازن نلري او دولت د بودجې له کسر سره مخ دی. په ورته حالاتو کی دولت بايد د بودجې په لايحه کی د دغه کسر د تامين طرز تعين او پيشنهاد کړي، کنه نو بودجه خپل اصلي مفهوم له لاسه ورکوي.

همدا شان که بودجه زيات عوايد ولري چې دا پيښه ډېره کمه ليدل کيږي، پدې صورت کې هم دولت ته پکار ده چې د دغو اضافه شــويو عوايدو د اســتفادې پلان ترتيب او تعين کړي. د عوايــدو دغــه اضافه والی معمولاً د دولت له پورونـــو څخه را منځته کيږي او که دولت مقروض يا پوروړی نه وي، حاصل شــوي عايدات زخيره کيــږي. ځيني وخت داسي هم کيږي چې د دولت لــه مقروضيت سره سره اضافي عايدات د مخصوصي زخيرې حســاب ته منظور او منتقل کيږي. د مثال په توګه په صنعتي هيوادونو کې ليدل کيږی چې اضافه عوايد د بحران په وړاندي د مبارزي او د اقتصادي انحطاط په وخت کې د بودجې د کسر د لېرې کولو لپاره ځانګړې شــوې زيرمې ته ليږدول کيږي.

د بشــپړتيا د اســاس له مخي بايد د مبلغونو اضافه ګي، د مالي کال له عادي بودجې څخه د غيــر عادي عوايدو پــه توګه د دويم مالي کال يا راتلونکې بودجې لپاره په پام کې ونيول شي. دغه اضافه والی بايد د پورونو د اړتيا د کموالي يا تقليل لپاره وکارول شي.

د بودجـــې وحـــدت يا يووالی: په بودجه کې ددې اصل موخـــه دا ده چې په هيواد کې يوازي يـــوه بودجه تهيه او اجرا شي، د بودجې تشــکيل په واحد صورت چـــې په هغه کې د دولتي ادارو ټول عوايد او مخارج شتون ولري. د بودجې وحدت د دولت د اقتصادي شيرازي لپاره اساسي شرط ګڼل کيږي.

د بودجـــې د اتحـــاد اســاس ورو ورو عملي بڼه غوره کړېده. په پخــوا وختونو کې تر ډېره د

کارونــو اجــرا د مخصوصو خزانو له لوري تر سره کېده، دغې چارې دا ضرر درلود چې په يوه ځای کې د پيسو زياتوالی او په بل ځای کې د پيسو کموالی را منځته کيده او هم يې د مالي اجرأاتو د وضاحت او شفافيت پروسه له خنډ سره مخ کوله.

پــه عمومي توگه د اختتام او وضاحت له مخې دغه اســاس منځته راغلی دی چې ټول عوايد او مخارج په تخمين کې سره متحد وي. دغه پرنســيب د بودجې د اتحاد په نامه ياديږي. بودجه بايد يو ټرلی واحد تشکيل کړي، له همدې کبله له واحدې بودجې څخه د باندي د مستقلې فرعي بودجې اســاس ممنوع دی. د بودجې يووالی د مالي ادارو د يوالې لپاره اســاسي شرط گڼل کيږي چــې يوازي دغه حالت متحد مالي اساســات او مالي وضعه په څرگنده بڼه ښــودلی شي او د مرام مطابق مالي او اقتصادي اجرأات شــوني کوي. همدا شــان د بودجې د وحدت اصل، په بودجه کې د پيش بيني شــويو ارقامو په برخه کی د مقننه قوې د نظارت او کنټرول شرايط هم په ښــه توگه اماده کوي.

ديادونــې وړ ده چــې د بودجې د يووالي اصل، د بودجې د کلاســيکو اصولــو له ټولگې څخه اخســتل شــويدی او نن ورځ زيات شــمېر هيوادونه عادي بودجه او يوه فوق العاده بودجه تر تيبوي . د بودجې د وحدت په اصل کې د اســتثناء شــتون هم د پام وړ دی چې د غير پيش بيني شويو علتونو د واقع کېدلو او يا د درآمد د عدم تحقق له کبله دولت په تصويب شوې بودجه کې د تغيراتو په را منځته کولو باندي منتج کيږي، پدې توگه دولت د بودجې د متمم تر نامه لاندي پارلمان ته يوه لايحه وړاندي کوي.

د بودجې وضاحت:

بودجه بايد په واضيحه توگه ووېشــل شي او په لنډه او مکمله توگه تشريح شي. بودجه د يوه مالي کال د اقتصادي جريان لپاره خپلې مالي دندې هغه مهال په ښــه توگه تر سره کولای شي چې عوايد د هغوی د منځته راتللو له کبله او مخارج د هغوی د مرام او اســتعمال له مخې د شــونتيا تر بريده ووېشــل شي. يوازي د بودجې په مجموعه کې د عوايدو او مخارجو ښــودل بسنه نکوي، ځکــه لــه ورته خلصو اعــدادو سره نه خو د بودجې تنظيم او ترتيب پــه ډاگه کيږي او نه هم په سمه توگه د هغوی اجرأ ترسره کېدلای شي. د بودجې واضيح او مشرح تنظيم د بودجې د کنټرول پروســه اسانه کوي، همدا شان منفرد اداري واحدونه د خپلو مکلفيتونو په لړ کې خپلې دندې په ښه توگه درک کولای شي او خپل مسؤليتونه په لازم وخت کې تر سره کولای شي.

د بودجــې دقيقوالی: د دې اصل مطابق د دولت عوايــد او مصارف بايد په هغه اندازه تعين شي چې په زيات احتمال سره د راتلونکې بودجې په دوره کې تحقق تر لاســه کړای شي. که چيرته د بودجې اعداد له پاملرنې او دقت سره تخمين شــوي نه وي، پدې وخت کی بودجه خپل اهميت له لاســه ورکوي. د دولت د عوايدو او مصارفو دقيــق تخمين، د دولت د مالي طرزالعمل د زيات

معقولیت د تضمین لامل ګرځي. د بودجې له تصویب نه وروسته د عوایدو یا مصارفو زیاتوالی یا کموالی، د ناوړه حالت اســتازیتوب کوي. نو ټینګار کیږي تر څو له نا مطلوبه او منفي تاثیراتو څخه چې د بودجې له کسر یا مازاد څخه منځته راځي، مخنیوی وشي.

د بودجې تخصیص: د دغه اصل له مخې پکار ده چې د بودجې په سند کې ټول مندرج ارقام، په هغه ډول ترتیب شي چې د بودجې په قانون کې تعین او د مقننه قوې له لوري تصویب شوي وي او د تر لاسه کیدلو او تادیه کولو اجازه یې تر لاسه کړي وي. پدې اساس د بودجې وسایل باید په یوه معین وخت کې د ځانګړیو اهدافو لپاره په کار واچول شي.

د تخصیــص اصل هیڅ ډول تغییــر، انعطاف او بدلون نه مني او دولت ته دنده ورکوي تر څو بودجه د هغو اهدافو لپاره مصرف کړي، د کومو لپاره چې تصویب شــوې وي. د تخصیص اصل هم د یو لړ استثناأتو لرونکی دی چې د انعطاف د اصل په نامه یادیږي.

د بودجې د انعطاف منلو د اصل له مخې، دولت د بودجې د اجرأ په برخه کې یو لړ اختیارات تر لاسه کوي، تر څو د تخصیصي اصل له دقیقې اجرأ څخه منځته راغلې احتمالي ستونزې حل شي.

دتخصیص نشتوالی: د دغه اصل له مخې، هغه ټول عواید چې له مختلفو مدارکو څخه لاسته راځي په نا توپیره توګه د ټولو مصارفو لپاره په کار وړل کیږي. عواید او مصارف په مجموعي توګه یو د بل په وړاندې قرار لري او په مجموعي توګه په موازنه کی راوړل کیږي، چې دغه اساس د غیر مشــخص پرنسپ په نامه یادیږي. د غیر مشخص پرنسیپ نه مراعات کېدل د بودجې د موازنې د له منځه تللو لامل ګرځي.

که له دغه اصل څخه استفاده ونه شي، د یوه معین هدف د مصارفو لپاره عواید کافي او حتی اضافــه کیدای شي. په بل عبــارت د دغه اصل مطابق ضرور نده چې هیڅ درآمد د کوم ځانګړي مصرف لپاره تخصیص شي او یا کوم مشــخص مصرف له کوم ځانګړي درآمد څخه تامین شي. دغه اصل د تخصیص د اصل عکس دی

د بودجــې کلنی والی: لکه مخکي چې یادونه وشــوه د نړۍ په ټولــو هیوادونو کې بودجه د یوه کال لپاره ترتیب او تنظیمیږی. له کلني دوران سره د بودجې اړیکه په یوه بودجوي کال کې د حساب د واضح کېدلو، د تحقق موندلو ده او د صرفه جویي د اساس لپاره حتمي ده.

ادارې د بودجې له تصویب شویو مخارجو څخه یوازې د مالي کال په اوږدو کې استفاده کولای شي، د بودجــې ټــول طرزالعملونه په یوه کال کې د هماغه کال لپــاره دي چې بودجه ورسره تړاو لــري. د دې تــګلارې ګټه پدې کــې ده، تر څو هر کال بودجه د پارلمان تر غور او دقیق ســنجش لاندې قرار ولري.

کلنی اســاس یوه اســاسي جنبه هم لــري. هغه بودجه چې د اجرائیه قــوې له لوري پلانیږي. ضروري ده چــې د پارلمـان له لوري تصویب شي. د بودجې کلنی اصل د مقننه قوې په واســطه د بودجــې د کنتــرول او بررسي زمینه هم برابروي، خو د بودجې کلنی اصل په لومړي سر کې په پخــواني وخــت پوري اړه لري. ځکه اکثراً د خلکو درآمد د کرنیزو محصولاتو او مالداري د تولیداتو لــه لاري تامیــن کېده چې یوه کلن ځنډ ته یې اړتیا درلوده او طبعاً د دولت مالیات هم د یوه کال په اوږدو کې وصول کیدی شواې.

د بودجې د نویو اصولو په برخه کې د بودجې د اجرایوي اصل، د بودجې د صلاحیت د اصل او د بودجې د طرز العمل د اصل نومونه اخســتلای شــو، چې د بودجې د اجرایوي پرنســیپ په اســاس د حکومت له پروګرامونو سره موازي جریان لري او کامل مســؤلیت یې هم د حکومت په غاړه وي.

د بودجــې د صلاحیت د اساســاتو مطابــق باید اجرائیه قوه د خپلو مســؤلیتونو په وړاندي د بودجې په مقابل کې له لازمه صلاحیتونو څخه چې قانوناً تعین شویدي، کار اخستلای شي، تر څو یې په مرســته مدیر وکړای شي په مناســبو مواقعو کې د بودجې په اړه تصامیم ونیسي . د بودجې د طرزالعمل مطابق له یوه لوري د مالي دوایرو تر منځ همکاري شــتون لرلاي شي او له بله لوري د اجرائیه او مقننه قواو تر منځ یو ډول معلوماتي سیستم را منځته کیدی شي، تر څو یې له لاري د بودجې د ارقامو او اعدادو د ځینو تعدیلاتو او تغیراتو په برخه کې لازم معلومات له قانع کوونکو دلایلو سره تر لاسه شي.

پــه پورتــه بحث کې د بودجې مهم اصول وړاندي شــول. د دې فصل پــه پای کې د څو کلنۍ بودجې په هکله لنډ معلومات وړاندي کوو.

څو کلنه بودجه: د دولت مالي اقتصاد په کلنۍ بودجه برسېره وخت په وخت د یوه مالي پلان لرونکــي هــم وي، چې په دغه پلان کې د یوه منځمهالــه، مثلاً درې کلن یا پنځه کلن معین وخت عواید او مخارج پیش بیني کیږي. افغانســتان ته د مرســتو د تمویل د نړیوالو معیارونو له جملې څخه په ځانګړي توګه د پیســو د نړیوال وجهي صندوق له معیارونو څخه یې همدغه دی چې بودجــه د څو کلونو لپاره پیش بیني کیږي، دغــه کاري ډول د هیواد د بودجې په ترتیب کې هم معمول دی.

دغه پلان په ۱۹۱۴ میلادي کال کې، له لومړي نړیوالې جګړې څخه وروســته او هم په ۱۹۳۹ میلادي کال کې د دوهم نړیوال جنګ له پلانونو وروسته په ځینو هېوادونو کې په کار واچول شو، چې د مثال په ډول کولای شو په فرانسه کې د کمزوری اقتصاد لرونکو سیمو لپاره د درې کلن پلان او یا په یوګوســلاویا کې د وســپنې د پټلیو د جوړولو او معادنو د استخراجولو لپاره د پنځه کلن

پلان او داسي نورو نومونه واخلو. د ستړو اقتصادي پلانونو د کارولو اساسي علت د نړیوالو جګړو د پایلو له امله د بې کارۍ بې ساري زیاتوالی ګڼل کیږي چې کار پوهان یې د خپلو نظریاتو په اساس د دولت په مداخله او د بیکاري د بحران د مخنیوي په موخه د اوږد مهاله پلانونو طرحه کولو ته اړ ایستل. نن ورځ هم د نړۍ په زیاتره هېوادونو کې د اقتصادي انکشاف په موخه ورته اقتصادي پلانونه طرحه او تطبیق کې.

د څلورم څپرکي د مطالبو لنډیز

لکه چې مطالعه شوه بودجه جوړونه په یو لړ اصولو ولاړه ده، چې د بودجې د اصولو په نامه یادیږي. دبودجې د اصولو په لړ کې یو هم د بودجې توازن دی . د بودجې د موازنې یوه مهمه موخه دا ده چې د شونتیا تر بریده په بودجه کی د عوایدو او مخارجو موازنه مراعات شي ، خو د بودجې د انتشار اصل دا مفهوم لري چې بودجه په اسانه او بې زحمته توګه ملاحظه شي.

د بودجې بشپړوالی د مالي کال ټول پیش بیني شوي عواید او مخارج په ځان کې را نغاړي ، یوه فاقده یا نیمګړې بودجه نشي کولای خپلې دندي په مناسبه توګه تر سره کړي. د بودجې د وحدت اصل موخه دا ده چې بودجه یوازې په هېواد کې ترتیب او اجرا شي او د یادونې وړ ده چې د بودجې د وحدت اصل د کلاسیکو اصولو له ډلې څخه دی، چې نن ورځ زیاتره هیوادونه عادي او فوق العاده بودجه ترتیبوي. د بودجې د وضاحت په اړه ویلای شو چې بودجه باید په ښکاره توګه وویشل شي او په مکمله او خلصه توګه تشریح شي.

د بودجې د تخصیصي اصل په هکله ویلای شو ، د بودجې په سند کې ټول مندرج ارقام ضروري دي، البته په هغه ډول چې د بودجې په قانون کې تعین او تصویب شوي دي. د تخصیص اصل یو لړ اسثنا ګانې هم لري چې د انعطاف پذیري په نامه یادیږي.

د عدم تخصیص د اصل په هکله ویلای شو چې هیڅ درآمد باید د کوم ځانګړي مصرف باید لپاره تعین نشي او هیڅ مصرف له کوم ځانګړي عاید څخه تامین نشي. د بودجې د کلني دور په باره کې ویل کیږي چې تر یوه کال پوري محدوده ده، خو د دولت مالي اقتصاد په کلنۍ بودجه بر سېره ځیني وخت یو لړ مالي   پلانونه هم طرحه کولای شي، چې په هغو کې عواید او مخارج د یوې منځ مهاله دورې لپاره پیش بیني کیږي.

د څلورم څپرکي پوښتني:

۱-د بودجې د مهمو اصلونو نومونه واخلی؟
۲- د بودجې د موازني مفهوم څه شی دی؟ تشریح یې کړئ؟
۳- د بودجې انتشار څه مفهوم لري تشریح یې کړئ؟
۴- د بودجې د وحدت اصل کومه معنا لري بیان یې کړئ؟
۵- د بودجې د وضاحت اصل په لنډه توګه بیان کړئ؟
۶- د بودجې د تخصیص اصل تشریح کړئ؟
۷- د بودجې د عدم تخصیص د اصل په هکله معلومات ورکړئ؟
۸- د بودجې د کلني اصل په باره کې لنډ معلومات ورکړئ؟
۹- د څو کلني بودجې د ترویج او اړتیا په هکله معلومات ولیکئ؟

د بودجې حالات

ټولیزه موخه:
د بودجې د توازن، مازاد او کسر د حالاتو مطالعه او د هغې د کسر د تامین طریقه.

د زده کړې موخې: د دغه څپرکي په پای کې به محصلین وکړای شي چې:

- له متوازنې بودجې، د بودجې له کسر او مازاد سره اشنا شي.
- د بودجې د کسر له ډولونو سره په تړاو معومات تر لاسه کړي.
- په ملي اقتصاد باندي د بودجې د مکرر کسر منفي اثرات درک کړای شي.
- د بود جوی کسر د تامین د منابعو په هکله معلومات تر لاسه کړي.

د بودجې توازن: لکه څنګه چې پوهیږئ، د دولت بودجه په ځانګړي ډول له دوو برخو څخه تشــکیل شــوېده. د بودجې د عوایدو برخه او د بودجې د مصارفو برخه هغه وخت متوازنه بلل کیږي چې عواید او مصارف سره مساوي شي. یعنې په بودجه کې کوم کسر شتون ونلري.

کله چې د مصارفو په پرتله، د عوایدو نسبت زیات وي، د بودجې د ما زاد په نامه او کله چې د عوایدو په پرتله د مصارفو نســبت لوړ وي، د بودجې د کسر په نامه یادیږي. د کلاســیک مکتب د طرفدارانــو پــه آند د بودجې مازاد یا کسر دواړه د بودجې جوړونې د اصل مغایر دي، چې باید د شــونتیا تر بریده یې مخنیوی وشي. خو په هر صورت نن ورځ هم د بودجې مداوم کسر د دفاع وړ ندی او په ملي اقتصاد باندي منفي اثرات لري او بلآخره دولت د زوال په لور بیولی شي. البته د بودجې د کسر تکرار او په ملي اقتصاد باندي د هغې نا خوښــه اثرات، د تېرو دوو لســیزو په اوږدو کې په خپل هیواد کې لیدلای شو.

د بودجې مازاد

لکه مخکې چې یادونه وشوه کله چې په یوه بودجوي دوره کې د مصارفو په پرتله د دولت د عوایـدو نسـبت لوړ شي، د بودجې د مـازاد په نامه یادیږي او دا پـه دوو حالتونو کې صورت موندلی شي. لومړی دا چې موجوده عواید ثابت وسـاتل شي او مصارف کموالی ومومي او بل دا چـې عوایـد پورته ولاړ شي او مصارف ثابت پاتې شي چې معمولاً لـه عملي نظره لومړنۍ طریقې ته رجحان ورکول کیږي. ځکه د مالیاتو لوړوالی له قانوني او تخنیکي ستونزو سره یو ځای وي.

په بودجه کې د مازاد د منځته راوړلو اسـاسي موخه، په قصدي توګه د قیمتونو د لوړوالي یا صعـود د مخنیـوي په مقصد، د مصارفو د کموالي له درکه د اقتصـاد د تقاضا له محدودیت څخه عبارت دی. البته د شدید پولي تورم یا انفلاسیون په صورت کې د بودجې دا ډول مازاد موثر نقش لري. البته د بودجې د مازاد په هکله داسې نظر شته چې که دغه حالت دوام وکړي، پدې معنا ده چـې دولـت هر کال خپل ولس یولړ منابعو ته لـه لاس رسي څخه محروموي، پرته لدې چې پخپله له هغې څخه استفاده وکړي. په پایله کې دغه بودجه بیکارۍ ته لمن وهي. ځکه چې بلقوه توان په کار ندی اچول شوی.

د بودجې کسر: لکه چې ملاحظه شول تر عوایدو د دولت د مصارفو زیاتوالی د بودجې د کسر پـه نامه یادیږي. پدې حالت کې ویلای شـو چې دولـت د بودجې له کسر سره مخ دی. د دولت د بودجـې کسر ممکـن بېلابېل دلایل او لاملونه ولري،کله چې دولت خپل فعال اقتصادي نقش تر سره کړي او له رکود څخه خلاصون ومومي، د سرمایه ګذارۍ زیاتو مصارفو ته اړتیا لري. همدغه امر دی چې د بودجې له کسر سره مخ شي تر څو په اقتصاد کې تعادلي حالت رامنځته شي. ځیني وخت پرته لدې چې ورته اقتصادي نقش ولري، د بودجې له کسر سره مخ کیږي چې د بودجې دغه ډول کسر په اقتصاد کې د دولت د ضعیف نقش د لوبولو څرګندونه کوي. لکه چې اشـاره وشوه د بودجې کسر بیلابیل لاملونه لري چې مهم یې په لاندې ډول ذکر کیږي.

۱- د اداري امـورو لـه کبله د بودجې رامنځته شـوی کسر: دغه ډول کـسر د بودجې له غیر معقول کسر څخه شـمېرل کیږي چې د سـازماندهي، برنامه ریزي، مناسـب نظارت، کنټرول او د اداري نه شتون له کبله منځته راځي.

د دغو شیانو نه شتون په دولتي دستګاه کې د کاري هماهنګۍ د له منځه تلو لامل ګرځي. د بودجې کسر مهم عوامل په لاندې ډول دي.

a. د اداري جوړښت کمزوري: د کمزوري اداري جوړښت له کبله د عوایدو په اخستلو کې ځنډ واقع کیږي، چې دغه ډول ستونزه په زیاتره هېوادونو کې لیدل کیږي، خو په مخ په وده هیوادونو کې دغه موضوع ډېره عمومیت لري. د بېلګې په توګه خلک د مالي مشـکلاتو په

اســاس د مالېې په ورکولو او داسي نورو کې همکارى نه کوي. چې د عوايدو د پام وړ برخه په معينه موقع د دولت لاسته نه رسيږي.

b. د مالياتــو د وصول کونکو ســازمانونو د کاري صلاحيت نشــتوالى: پــه ورته حالت کې د ماليــات ورکونکــو په منځ کې په بېلابېلــو ډولونو سره د تقلب، له مالياتو څخه د تيښــتې اورشــوت اخســتلو په څير فســاد راټوکيږي او په پايله کې د دولت د مالياتو په واقعي سهم کې کموالى را ځي. د غلط مالياتي سيستم انتخاب يعني د مالياتو هغه سيستم چې له حاکم اقتصادي او اجتماعي وضعيت سره مطابقت ونلري، همدا شان د بې کفايته اداري سازمان د شتون په صورت کې د بودجې يو کسر هغه وخت را منځته کيږي چې دولت دغه نقيصه له منځه يوسي او نوي کارکونکي استخدام کړي.

۲- د اقتصــادي اوضــاع بدلون د بودجې د کسر د علت په توګــه: د اقتصادي اوضاع د بدلون لــه کبله د دولــت د عوايدو او مصارفو تر منځ همغږي له منځه ځــي. کله چې اقتصادي شرايط د مصارفو د لوړولو ايجاب وکړي، په هماغه اندازه د عوايدو د لوړېدلو امکان هم شــونى دى. د اقتصــادي وضعيت د تنزيل په صورت کې دولت نشي کــولاى د مخارجو په محدوديت لاس پوري کړي، بلکې په ځينو حالاتو کې د اشــتغال او اقتصادي رکود په وړاندي د مبارزې د سياســت له مخــي دولــت مجبور دى، خپلو مخارجو ته زياتوالى ورکړي چــې برعکس د بودجې د درامد اقلام کموالى مومي.

البته اقتصادي نوسانات(بد لونونه) چې د ملي توليداتو د کموالي لامل ګرځي او په پايله کې د دولت عوايد کميږى، کولاى شي لنډ مهاله ستونزې وزيږوي.

د مثــال په توګه وچکالي، ســيلابونه، زلزلــې او داسي نور غير مترقبه حــوادث د نوې مالېې د بودجوي کسر په برخه کې هغه لاملونه ګڼل کيږي چې تر ډېره يې مخه نشي نيول کيدى.

ځکه دولت نشي کولاى چې د عمومي درآمد د کموالي په تناسب د بودجې مصارف کم کړي. ځکه د لا بدې اقتصادې وضعې لامل ګرځيدى شي او که د ســالم پولي سياســت په واســطه کنټرول نشي په راتلونکو کلونو کې به د مصارفو زيات کموالى   ليدل کيږي.

۳- له اقتصادي جوړښت سره تړلى د بودجې کسر: د بودجې دا ډول کسر د دولت د عوايدو او مصارفو تر منځ د هماهنګي د نشتوالي له کبله په اوږده مهال کې رامنځته کيږي او په همدې ډول اوږد مهالــه ماهيت لرلاى شي، پداسي حال کې چې د بودجې هغه کسرونه چې تر اوســه يې

یادونه شــوېده زیاترو یې لنډ مهاله هویت درلــود او د رامنځته کیدلو عواملو یې هم موقتي بڼه درلــوده. د بودجــې دغه ډول کسر چې تر ډېره ځایه پر مختللو هېوادونو کې لیدل کیږي او پدې هېوادونو کې د اوږد مهاله اقتصادي او ټولنیزي زیربنایې د تقویت په موخه له توسعوي اقتصادې سیاست څخه په پیروي د عمراني مخارجو د زیاتوالي په پایله کې منځته راځي چې په نتیجه کې یې هیــواد د اقتصادي پراختیا له ابتدایي مراحلو څخه لوړو مراحلو ته درومي. زیات خلک پدې نظر دي چــې د بودجــې دغه ډول کسر د بودجې د کسر تر ټولو معقول ډول ګڼل کیږي. حتی ځیني د نظر څښتنان دا نه مني چې د بودجې کسر له عمراني پانګې اچونې څخه را منځته کیږي، ځکه دوی د عمراني سرمایه ګذاري مخارج تولیدې مصرف ګڼي، چې په اوږده مهال کې د ناخالص ملي تولید په زیاتوالي منتج کیدلای شي.

د عمــراني مصارفو د تامین لپــاره د دولت د عوایدونه پوره کېدل تر ډېره ځایه د ټولنې د مالي ځــواک د ضعف لــه کبله وي. په داسي ډول چې د ټولني د مالي ځواک ضعف په دغو مواردو کې د عمراني بودجې کسر را منځته کوي.

د بودجې د کسر د تامین منابع:

دولت کولای شي د مرکزي بانک له لوري د پولي سیاســت په واسطه د دولتی قرضې د اسنادو نشر، له هیوادونو او خپل مرکزي بانک نه د قرض اخســتلو او داسي نورو له لارې د بودجې کسر تامین کړي.

په پرمختللیو هیوادونو کې د قرضې د اســنادو د انتشــار طریقه خورا مهم نقش لري. د دغه ډول اوراقــو نــشر د خلکو د کوچنیو پس اندازونو په راټولولو او د دولت په واســطه د هغوی د مــالي سرمایه ګذاري تجهیز له دوی سره مرســته کوي، تر څو لــدې لاري له عمراني پروګرامونو سره مرسته وکړي.

په پرمختللو هیوادونو کې د قرضې د دولتي اسنادو د ګټور توب په هکله د لږ پوهاوي له کبله لږ امکانات موجود دي او د قرضې دغه ډول اسناد په کمه اندازه د خلکو له لوري اخستل کیږي.

همدا شان د فوق العاده برخه پلوري. تر څو د بودجې کسر ور باندي تمویل کړي. د قرضې د دولتی اســنادو له لاري د بودجې کسر د تمویل په صورت کې ممکن د تورم یا انفلاسیون تاثیرات څرګنــد نشي، ځکه یوازي له خصوصي برخې څخه د اخســتلو قدرت دولت ته لیږدول کیږي او په اقتصاد کې د پیسو د زیاتوالي لامل نه ګرځي.

په پرمختللو هیوادونو کې چې د ســاختماني او زیربنایي پروژو لګښــت یې خورا زیات دی او مالي منابع یې له داخلي منابعو څه نه تر لاســه کیږي، د بهرنیو قرضونو تر لاســه کول یې د تمویل غوره منابع ګڼل کیږي، نو پدې اساس د هیوادونو د بودجې کسر د ورته قرضو له لاري تمویلیږي.

د قانــوني چوکاټ په داخل کې له مرکزي بانک څخه د دولت قرضه او د امکاناتو د نه شــتون په صورت کې د مرکزي بانک له لوري د نويو پيســو انتشــار د بودجې د کسر د تامين يوه وسيله ګڼل کيږي چې د نويو پيسو نشر، د قيمتونو لوړوالی او انفلاسيوني تاثيرات له ځان سره لري.

د پنځم څپرکي د مطالبو لنډيز

څنګه چې يادونه وشوه د دولت بودجه په ځانګړي ډول له دوو برخو څخه تشکيل شوېده ، د عوايــدو برخه او د مصارفو برخه. يوه بودجه هغه مهال متوازنه ګڼل کيږی چې عوايد او مصارف سره مساوي وي. کله چې د دولت عوايد د مصارفو په پرتله زيات شي ، دا حالت د بودجې د مازاد په نامه يادېږي. همدا شان که چيرته د دولت مصارف د عوايدو په پرتله زيات شي، نو دا حالت د بودجې د کسر په نامه يادېږي.

د دولــت د بودجــې کسر بيلابيل دلايــل. د نامعقولو اداري چارو له کبلــه د بودجې کسر تر ټولو بد کسر ګڼل کيږی چې د برنامه ريزي، ســازماندهی، نظارت او دکنټرول د نه شتون له کبله منځته راځي.

لــه اقتصادي جوړښــت سره په تړاو د بودجې کسر د دولت د عوايــدو او مصارفو تر منځ د هماهنګي د نه تعقيب پايله ګڼل کيږی چې په اوږده مهال کې څرګنديږي او پدې توګه اوږدمهاله ماهيت لري.

زيــات خلــک پدې آند دي چې د بودجې د کسر دغــه ډول د بودجې د کسر تر ټولو غوره او مهــم کــسر ګڼل کيږي. دولت کــولای شي د مرکزي بانک له لوري د قرضې د اســنادو نشر او له نورو هېوادونو څخه د قرض اخستلو په واسطه د پولي سياست له لاري د بودجې کسرتامين کړي

په پرمختلليو هيوادونو کې د قرضې د اسنادو د نشر له لاري د بودجې د کسر تکافو خورا مهم نقش لري. همدا شان د فوق العاده مالي اړتيا په حالت کې دولت کولای شي د خپلې شتمنۍ يوه برخه وپلوري تر څو د بودجې کسر ورباندي تامين کړي.

پــه پرمختلليو هيوادونو کــې د بودجې کسر د تامين لپاره د بهرنيو قرضونو اخســتل تر ټولو غوره منابع ګڼل کيږي.

د قانــون پــه چوکاټ کې له مرکــزي بانک څخه د دولت قرضه او په نا مســاعدو شرايطو کې د نويو پيســو انتشــارهم د بودجې دکسر د تامين يوه وســيله ګڼل کيږي چې البته د پيسو نشر د قيمتونو لوړوالي او انفلاسيوني تاثيرات له ځان سره لرلای شي.

د پنځم څپرکي پوښتني:

۱- بودجه څه وخت متوازنه بلل کیږي، پدې اړه معلومات ورکړئ؟

۲- د بودجې د مازاد مفهوم توضیح کړئ؟

۳- د بودجې دوامدار مازاد حالت څه معنا لرلای شي پدې اړه معلومات ورکړئ؟

۴- د بودجې کسر تعریف کړئ؟

۵- د اداري امورو له کبله منځته راغلی د بودجې د کسر په هکله معلومات ورکړئ؟

۶- د بودجې د کسر د علت په توګه د اقتصادي اوضاع د بدلون په هکله معلومات ورکړئ؟

۷- د اقتصادي جوړښت له کبله د بودجې د کسر په هکله معلومات ورکړئ؟

۸- د بودجې کوم ډول کسر غوره او معقول کسر ګڼل کیږي، نوم یې واخلئ؟

۹- دولت له کومو لارو کولای شي د بودجې کسر تامین کړي، نومونه یې واخلئ؟

۱۰- په پرمختللیو هیوادونو کې د بودجې کسر د تامین غوره منابع کومې دي، پدې اړه معلومات ورکړئ؟

په افغانستان کې د بودجې جوړښت

ټولیزه موخه:
په هیواد کي د بودجې جوړولو له تګلارې سره آشنایي او د هغې د تصویب په برخه کی د بېلابېلو ارګانونو رول.

د زده کړې موخې: د دې څپرکي په پای کې به محصلین وکړای شي چې:

- په هیواد کې د بودجې له مراحلو سره پېژندګلوي پیدا کړي.
- په هیواد کی د بودجې جوړولو د تګلارې په هکله معلومات تر لاسه کړي.
- د دولت د بودجوي اداراتو د نظم په هکله معلومات تر لاسه کړي.
- د بودجې د تدوین او بر رسي کمیټې د کار په اړه معلومات تر لاسه کړي.

په افغانستان کې بودجه

په افغانستان کې هم د نورو هیوادونو په څېر د بودجې څلور مراحل شتون لري چې مخکي یې یادونه شوېده، یعني د بودجې ترتیب، تصویب، اجرا او کنټرول.

د دولــت بودجــه د بودجوي کلیزي مطابق د بودجوي واحدونو لــه لوري د معینو مصرفي او تشــکیلاتي نورمونو مطابق د وړاندي شــویو ارقامو او اعدادو د تحلیل او شنني په اساس د بودجوي واحدونو له لوري ترتیبیږي، او د غور او بررسي لپاره د مالیې وزارت د بودجې ریاست ته استول کیږي.

د بودجې ترتیب په وزارتونو کې د ټیټو مقاماتو له لوري د لوړو مقاماتو په لور صورت نیسي. د مالیې وزارت د وزارتونو او موســســاتو بودجه تعدیل او اصلاح کوي او له هغه وروسته د دولت بودجه داسي توحید او اصلاح کوي چې د بودجې اصل توازن په نظر کی نیول شوی وي.

د اداراتو بودجوي نظم:

لکه چې پوهېږئ پدې وروستيو کلونو کې د دولتي اداراتو بودجوي نظم په بشپړه توګه له منځه تللی او د مرکزيت ماهيت يې له لا سه ورکړی ؤ. د مسؤلينو په وينا د ۱۳۸۱ اکال په پيل کې د ورته بهير د نوي ايجاد هڅې پيل شوې.

فعلاً د افغانستان بيارغونه د نړيوالي ټولنې په همکاريو باندې متکي ده او د عادي بودجې لويه برخه له داخلي عوايدو څخه تمويل کيږي. د مسؤلينو له قوله د ۱۳۸۱ کال له پيل نه مخکي، د بودجې عمومي رياست د بودجې د تنظيم لپاره کوم عصري سيستم نه درلود او يوازنۍ وسيله چې په واک کې يې درلوده د حساب له ماشين څخه عبارت وه.

د بودجې د مصارفو زياته برخه يوازې له عاجلو بشري مرستو څخه تشکيلېده. پلان شوي او منظمې هماهنګۍ شتون نه درلود او د پيسو ورکولو په مورد کې دقيق ارقام هم څرګند او واضح نه وو. د وخت په تېرېدو سره د مالي امورو د نظم لپاره ځانګړي پروګرامونه ايجاد شول چې پدې لړ کې د پاليسيو د طرحې او تطبيق په موخه د وزارتونو لپاره د مشورتي ګروپونو تشکيل او د مرستندويه کوونکو له لوري له افغانستان سره د اړتياوو د له منځه وړلو په موخه د عاجلو مرستو تر سره کول د يادونې وړ دي.

پدې ځای کې د پورتنيو مطالبو د تائيد او په فعلي شرايطو کې د بودجې تدوين د عملي تګلارې د پيژندلو په موخه ستاسو پام د ۱۳۸۵ کال د بودجې د تدوين د مرحلې راپور ته را ګرځوو.

د۱۳۸۵کال دبودجې دترتيب له مرحلې څخه دتصويب ترمرحلې پوري راپور:

د ۱۳۸۵ کال د عادي او انکشافي بودجې د تدوين کار د ۱۳۸۴ کال د قوس د مياشتې له نيمايي څخه پيل شو. د بودجې د تدوين او بررسي کميټه چې د ماليې، اقتصاد، بهرنيو چارو د وزارتونو او جمهوري رياست د امورو د اداري له استازو څخه تشکيل شوې، د يو لړ ورکشاپونو له دايرېدلو وروسته يې د ۱۳۸۵ کال بودجې د طرحې لپاره د وزارتونو وړانديزونه تر لاسه کړل. وروسته دغه کميټه چې د رياست دنده يې د ماليې وزارت د معين په غاړه وه، د جدي د مياشتي په نيمايي کې له وزارتونو سره مباحثې پيل کړې او يوه مياشت يې دوام وکړ.

نوموړې کميټې د وزارتونو وړانديزونو ته په کتني او مالي امکاناتو او لمړيتوبونو ته په پام سره د ۱۳۸۵ کال له را رسيدلو د مخه د ۱۳۸۵ کال عادي او انکشافي بودجه تدوين او د حکومت کابينې ته يې وسپارله.

د ۱۳۸۵ کال د بودجې طرحه د کب د مياشتې په ۱۳ او ۱۵ نيټه د وزيرانو د شورا په فوق العاده غونډه کې د ماليې د وزير او د همدغه وزارت د معين له لوري وړاندې شوه.

د وزیرانو شــورا د بودجې په برخه کې د یو لړ تعدیلاتو او بدلونونو وړاندیز وکړ او د مالیې وزارت تــه یــې دنده ورکړه تر څــو د غو تعدیلاتو ته په کتني سره د مــلي بودجې نهایي طرحه د وزیرانــو په راتلونکې شــورا کــې وړاندې کړي. بود جه د حوت یا کب د میاشــتې په ۱۵ مه نیټه د وزیرانو د شــورا په غونډه کې په یو لړ پیشــنهاد شــویو تعدیلاتو او بدلونو باندي له بحث کولو وروسته تائید شوه او د وزیرانو شورا د مالیې وزارت ته دنده وسپارله، تر څو یې نهایې طرحه د تصویب په موخه ملي شورا ته وسپاري .

پدې جلسه کې پرېکړه وشوه چې دولتي ارګانونه په خپلو بودجوي مصارفو کې د معین شوي بــاب رعایتو کړي او په مصارفو کې دقیق او محتاط وي. لدې وروســته تصویب شــوې بودجه د حوت په ۱۶ مه نیټه د هیواد د اســاسي قانون مطابق د مشرانو جرګې ته د توضیحي موخې لپاره وړاندي شــوه چې د کب د میاشــتې په ۲۴ مه نیټه د مشرانو جرګې په خپله جلســه کې د ۱۳۸۵ کال بودجه تر بحث لاندي ونیوله.

د مشرانو جرګې د عادي او انکشافي بودجې په اړه د خپلو نظریاتو او وړاندیزونو په برخه کې د خپلو نظریاتو له څرګندولو وروسته د ۱۳۸۵ کال د بودجې طرحه د ۱۳۸۵ کال د وري یا حمل دمیاشتې په ۹ نیټه ولسي جرګې ته حواله کړه او د ولسي جرګې له بررسي وروسته منظوره شوه.

هیله ده د پورتنی راپور په واســطه د بودجې د تنظیــم او ترتیب په مهمو پړاوونو باندي پوه شــوي یاســت. څنګه چې پوهېږی دغه بودجه د پارلمان له لوري تصویب شوه چې په په واسطه یې د مالیې وزارت وکړای شول، د وزارتونو د بودجوي واحدونو تخیصیص شوي مصارف د هغوی پــه واک کــې ورکړي. په ورته توګه په پورتني راپور کی وپوهېدو چې د بودجې د ترتیب او تنظیم به برخه کې اجرائیه قوه څه اغیزه لري. همدا شان د مقننه قوې په صلاحیت باندي وپوهېدو چې د بودجې له تصویب څخه عبارت دی.

د یادونــې وړ ده چــې، د بودجې له تصویب څخه وروســته بودجه قانوني حیثیت مومي او ټولې دولتي نمایندګۍ او موسسات د تصویب شوې بودجې مطابق له مصارفو څخه استفاده کوي .

په افغانســتان کې د بودجې کنټرول د بودجې د ریاست له مهمو دندو څخه شمېرل کیږي او دغه ریاســت د مالیې وزارت له مهمو ریاســتونو څخه دی چې د دولت د کلنۍ بودجې د ترتیب، تنظیم او تطبیق مسؤلیتونه په غاړه لري.

د افغانســتان د اســلامي جمهوریت د موقتي ادراې په رامنځته کېدلو د بودجې د سطحې له لوړوالی سره، چې عمده تاً د نړیوالو مالي سرچینو په مرسته تمویلیږي، د دغه ریاست په دندو کې هم زیاتوالی رامنځته شــو. لکه څنګه چې د مرســتو انســجام هم د دغه ریاست د دندو د لایحې یوه برخه ګرځېدلې.

پــه آخر کې یو ځل بیا یادونه کوو چــې د ۱۳۸۴ کال د بودجې د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون د اوه ویشــتمې مادې مطابق باید د حکومت د اقتصادې جوړښــت او انکشافي طرحو له مخې د دولت ترلاسه کېدونکي عواید او مصارف د راتلونکي مالي کال لپاره تخمین او ارزیابي شي.

د عامه مصارفو او مالي امورو د قانون اداره په ۹ فصلونو او په ۶۵ مادو کې تصویب او ۱۳۸۴/۶/۵ نیټه توشــیح شــوېده. شــپږم فصل یې د بودجې ترتیب او منظوري ته، اووم فصل یې د بودجې د صلاحیتونــو پــه برخه کې د اجراآتو لپاره او اتم فصل یې د بودجې دمحاســبې برخو ته ځانګړي شویدي .

د شپږم څپرکي د مطالبو لنډیز

په افغانســتان کې د نورو هېوادونو په څېر د بودجې تشــکیل په څلورو پړاونو کې بشپړېږي چې په ترتیب سره له ترتیب، تصویب، اجرا او کنټرول څخه عبارت دي.

د دولت بودجه د بودجوي واحدونو له لوري ترتیب او د شمولیت په موخه د دولت عمومي بودجــې او د مالیې وزارت د بودجې ریاســت ته اســتول کیږي. دمالیــې وزارت د نورو وزارتونو بودجه تعدیل او اصلاح کوي او د دولت بودجه د توازن د اصل په اساس توحید کوي.

د مسؤلینو له قوله د دولتي اداراتو بودجوي نظم د ۱۳۸۱ لمریز کال څخه پیل شو. د بودجې د تدوین او بررسي کمیټه د مالیې، اقتصاد، خارجه چارو د وزارتونو او جمهوري ریاست د امورو د ادارې له استازو څخه تشکیل شوېده .

د یادونــې وړ ده چې د بودجې له تصویب څخه وروســته بودجــه قانوني حیثیت مومي او ټولې نمایندګۍ او وزارتونه د تصویب شوې بودجې مطابق د استقادې قانوني حق تر لاسه کوي.

په هېواد کې د بودجې کنټرول د بودجې د ریاست له مهمو دندو څخه شمېرل کیږي.

د مــالي امــورو او عامه مصارفو د قانون اداره په ۹ فصلونو کې له ۶۵ مادو سره تصویب او په ۱۳۸۶/۶/۵ نیټه توشیح شوې ده. په ۱۳۶۳ کال کې د بودجوي قانون په انفاذ او د هغه نور مغایر احکام لغوه شول.

د شپږم څپرکي پوښتنې:

۱- په افغانستان کې د بودجې مراحل څو پړاونه لري نومونه یې واخلئ؟

۲- پدې وروستیو کې د افغانستان د اداراتو بودجوي نظم له کوم کال څخه پیل شو؟

۳- د ۱۳۸۴ د کال بودجې د تدوین او بررسي کمیټه له کومو استازو څخه تشکیل شوېده، پدې برخه کې معلومات ورکړئ؟

۴- په افغانستان کې د بودجې کنټرول د کوم ارگان دنده گڼل کیږي، پدې برخه کی معلومات ورکړئ؟

۵- د بودجې د ریاست د دندو په هکله معلومات ورکړئ؟

۶- د ۱۳۸۴ کال د مالي امورو او عامه مصارفو د قانون له مخې بودجه د څوکلنو پروگرامونو په اساس تهیه او ترتیب کیږي؟

۷- د ۱۳۸۴ کال د مالي امورو او عامه مصارفو قانون د څو فصلونو او څو مادو لرونکی دی، معلومات ورکړئ؟

۸- آیاد ۱۳۸۴دټولیزو لگښتونو او د مالي چارود اداري دقانون په نا فېذېدوسره د۱۳۶۲نېټې قانون هم د اجرا وړ دی او که نه، معلومات ورکړئ ؟

سرچينې او اخځليکونه:

١- منچولی ، ژنیو (١٣١۴) طرز جدید تشکیلات دوایر مالیاتی، مطبعه عمومی کابل
٢- توکلی، احمد (١٣٨۵) مالیه عمومی، انتشارات سمت، تهران
٣- مهندس ابوطالب،(١٣٨۵) مالیه عمومی موسسه عالی حسابداری، تهران
۴- احمدی ، علی محمد (١٣٨٢) اصول و مبانی بودجه ریزی، انتشارات نور علم ، همدان
۵- حقایقی ، عبدالله (١٣٨۴) سیاست بوجه ، فاکولته اقتصاد، کابل
۶- وزارت عدلیه (١٣٨۴) قانون امور مالی و مصارف عامه کابل
٧- وزارت مالیه (١٣٨٣) پروگرام اموزشی طرز اجرات عملی در واحد های اولی بودجوی
٨- رنگریز حسن و دیگران (١٣٨٣) دولت و بودجه ریزی نوین دولتی، ایران
٩- لکچرنوت ها و مواد موجود در دیپارټمنت بودجه انستیتوت اداره و حسابداری
١٠- گزارش از واحد پالیسی هماهنگی و راپور دهی وزارت مالیه

د ښوونیز نصاب د پراختیا د ریاست پیغام

د پوهنې وزارت د تخنیکي او مسلکي زده کړو معینیت د ښوونیز نصاب د انکشاف ریاست د ټولنې د عیني او ښکاره ضرورت په درک کولو سره چې د محصلینو او شاگردانو د درسي کتابونو په برخه کې یې تخنیکي او مسلکي رشتې درلودې او لري یې، په لومړي سر کې یې تصمیم ونیو، چې په ښــوونیزو پلانونو او درسي مفرداتو باندې بیا کتنه وکړي او ورپســې بیا د شاگردانو او محصلینو د درسي کتابونو د تالیف لپاره مبادرت او کوښــښ وکړي. د خدای(ج) په فضل او مرحمت سره او د ادارې او حســابدارۍ څانگې د ښــوونکو په میړانې او همت سره د ادارې او حســابدارۍ درسي کتابونه تالیف شول تر څو په وړیا ډول د شاگردانو او محصلینو په واک او اختیار کې ورکړل شي.

د علم او معرفت له ټولو لوســتونکو، علاقمندانو، د ادارې او حسابدارۍ د مکاتبو له ښوونکو، گرانو شــاگردانو او د تخنیکي او مســلکي زده کړو د چارو له متخصصینو او همدا شــان له ټولو څېړونکو او شنونکو څخه صمیمانه هیله کیږي، چې د دې کتابونو په مطالعې سره چې په لومړي ځل د ښــوونکو او د ادارې او حســابدارۍ څانگې د مســلکي غړو له لوري تالیف او تدوین شوي دي. د مســلکي، تخنیکــي او علمي مطالبــو او مفاهیمو د څرنگوالي په هکلــه خصوصاً د هغوی املایي او انشــایي اشــتباهاتو په اړه مونږ ته لارښوونه وکړي، ترڅو په راتلونکي کې وکړای شو، په همدې او نورو برخو کې گرانو شــاگردانو ته له دې څخه ښه، غوره، گټور او ارزښتناکه موضوعات وړاندې کړو.

همدا شــان له گرانو شــاگردانو او محصلینو څخه هیله کوو ترڅو د دې کتابونو د مطالعې او اســتفادې پر مهال د هیواد اقتصادي ســتونزې، فقر او وروســته پاتې والی په نظر کې ونیسي او د کتابونو په ساتنه کې کوښښ او زیار وباسي، ترڅو د ډېرو شاگردانو او محصلینو د گټې وړ وگرځي.

پته: د پوهنې وزارت- د مسلکي او تخنیکي زده کړو معینیت

د تعلیمي نصاب د پراختیا ریاست

د درسي کتابونو د چمتو کولو عمومي مدیریت